

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Obor: Elektronická kultura a sémiotika

Představení základních pojmů a problémů oboru „Surveillance Studies“
(podle Davida Lyona)

Autor práce: Bc. David Zwyrtek

Vedoucí magisterské práce: prof. PhDr. Miroslav Marcelli, Ph.D.

Praha 2010

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a použil jsem pouze literární zdroje uvedené v seznamu literatury.“

“ Prohlašuji, že souhlasím se zveřejněním práce pro účely studia a výzkumu.“

.....

Poděkování:

Chtěl bych poděkovat prof. Miroslavu Marcellimu, doc. Jiřímu Bystřickému a Mgr. Danielu Slavičkovi za cenné připomínky a poskytnutí materiálu pro práci a Mgr. Kateřině Krtilové za pomoc při shánění pramenné literatury ze zahraničí. Dále bych chtěl poděkovat Mgr. Tamaře Kováčové, Bc. Báře Pánové a Mgr. Dagmar Zwyrtkové za kritické připomínky.

Abstrakt:

Hlavním cílem této diplomové práce je vyložit základní problémy a pojmy oboru „Surveillance Studies“. V osmi podkapitolách jsou základy tohoto oboru popsány podle díla jednoho ze zakladatelů oboru prof. Davida Lyona. Je zde načrtnut postupný vznik a vývoj dohledu a společnosti dohledu, vztah dohledu k modernitě, k Foucaultově koncepci panoptismu a k Orwellovu Velkému Bratrovi. Následně jsou vyloženy specifické pojmy pro „Surveillance Studies“, které jsou ve čtvrté kapitole uplatněny na konkrétních případech systémů dohledu. Aplikace těchto pojmů na konkrétních příkladech má ověřit hypotézu, že současná podoba teorie dohledu je již nedostačující.

Abstract:

The main aim of this diploma thesis is to articulate the basic problems and terms of the „Surveillance Studies“. The grounds of the discipline are described in eight subchapters according to one of the founders of the discipline prof. David Lyon. Gradual formation and development of the surveillance and the surveillance society, relationships between surveillance and modernity, Foucault's conception of panoptism and Orwell's Big Brother are outlined in this point. Later on are specific terms of „Surveillance Studies“ explained and applied on real cases of the systems of surveillance. The application of the terms on the real cases should prove the hypothesis, that actual shape of the theory of surveillance is no more sufficient.

1. ÚVOD	7
1.1 Cíl práce	7
1.2 Základní literatura, postup a hypotéza práce.....	7
1.3 Základní představení tématu	9
1.3.1 David Lyon	9
1.3.2 „Surveillance Studies“	10
2. DOHLED V KONTEXTU MODERNITY	14
2.1 Počátky teorií dohledu: Orwellův Velký bratr a Benthamův Panoptikon.....	14
2.1.1 Velký bratr	14
2.1.2 Panoptikon	19
2.2 Dohled a modernita	24
2.2.1 První společnosti dohledu.....	24
2.2.2 Dohled a modernita	25
2.2.3 Od násilí k dohledu.....	28
2.3 Elektronické technologie a zintenzivnění dohledu	29
2.3.1 Vztah času a prostoru - časoprostor.....	29
2.3.2 Od časových harmonogramů a hodin k počítačům	32
2.3.3 Nejednoznačný vztah společnosti a technologie – technospolečnost.....	34
2.3.4 Dataveillance	35
2.3.5 Mizení těla - datový obraz	36
2.3.6 Kapacita dohledu – 4 faktory	38
2.4 Současné podoby dohledu.....	39
2.4.1 Státní administrativa	39
2.4.2 Policejní dohled a bezpečnost	43
2.4.3 Obrana státu a zpravodajské služby	44
2.4.4 Kapitalistická situace a dohled na pracovišti.....	45

2.4.5 Spotřebitelský trh a péče o zákazníky	47
2.4.6 Globální dohled 21. století	49
3. HLEDÁNÍ ETICKÝCH HRANIC DOHLEDU	52
3.1 Aktivity proti dohledu	52
3.1.1 Technická a mobilizační odezva	52
3.1.2 Technická odezva	52
3.1.3 Mobilizační odezva	54
3.2 Proti dystopii	56
3.2.1 Jednostrannost dystopických modelů	56
3.2.2 „Dohled má dvě tváře.“	57
3.3 Nové pojetí soukromí	59
3.3.1 Pojmy ‚soukromé a veřejné‘ – mizení hranic	59
3.3.2 Superpanoptikon a sociální konstrukce subjektu	63
3.4 Nová kritická teorie dohledu	64
3.4.1 Nedostatečnost pojetí soukromí pro současnost	64
3.4.2 ‚Dobrá společnost‘	68
3.4.3 Hledání nové formy zprostředkování naděje	70
3.4.4 Opatření do budoucna	72
4. TEORIE V PRAXI	74
4.1 Letiště Heathrow	74
4.2 Sledování londýnské silniční dopravy	76
4.3 Kamery sledující londýnské chodce	77
4.4 Shrnutí	79
4.5 Dodatek – digitalizace	80
5. ZÁVĚR	82
6. POUŽITÁ LITERATURA	85

1. ÚVOD

1.1 Cíl práce

Hlavním cílem této diplomové práce je vyložit základní problémy a pojmy nového vědního oboru „Surveillance Studies“. Tento obor není v českém akademickém prostředí dosud příliš znám. Je to snad právě kvůli tomu, co jej činí důležitým a zajímavým – jeho aktuálnost. Ačkoliv se zabývá aktuálními problémy soudobé společnosti, získal již během let své existence dostatečně pevně vybudovanou základnu. Ta však doposud leží mimo hranice naší země. Český čtenář, který by se s tímto oborem chtěl seznámit blíže, se tak musí potýkat s tím, že momentálně neexistuje žádná kvalitní relevantní literatura v češtině. Pro samotný název oboru se doposud neustálil žádný český ekvivalent. Pokud by snad chtěl tento obor studovat, nenajde v současnosti na českých univerzitách žádný program, který by mu tuto možnost nabídl. Tato práce by měla čtenáři umožnit základní orientaci v oboru „Surveillance Studies“ takovým způsobem, jak jej vymezuje jeden z jeho nejvýznamnějších zakladatelů kanadský profesor David Lyon. Zároveň snad přispěje také k tomu, aby se tématem „Surveillance Studies“ začalo do hloubky zabývat více badatelů, ať už z akademického nebo laického prostředí.

Budu zde vycházet především z knih Davida Lyona, přičemž nejvíce citovaná bude jeho základní práce *Electronic Eye – The Rise of Surveillance Society*¹. Tato kniha poskytuje základní představu o problematice. V této diplomové práci se pokusím pojmy a problémy z této knihy srozumitelně vyložit a doplnit je o odkazy na další Lyonovy práce a díla některých relevantních autorů.

1.2 Základní literatura, postup a hypotéza práce

První část této diplomové práce bude koncipována jako popis základních pojmů a problémů oboru „Surveillance Studies“ zavedených Davidem Lyonem. Ačkoliv budu vycházet především z Lyonovy knihy *Electronic Eye*, k demonstraci stěžejních problémů na konkrétních případech spíše poslouží navazující Lyonova práce *Surveillance Society*².

¹ LYON, David, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*, 1st edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994. (Dále citováno jako *Electronic Eye*).

² LYON, David, *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*, 1st edition, Philadelphia: Open University Press, 2001. (Dále citováno jako *Surveillance Society*)

Toto dílo již není tolik popisné a nezavádí mnoho nových pojmů. Představuje totiž způsob, jakým Lyon přistupuje k analýze aktuálních problémů opíraje se přitom o již vytvořené pojmy. Pro aktuálnost lze obohatit některé kapitoly o citace z nejnovější Lyonovy knihy *Surveillance Studies – An Overview*³. Tato poslední kniha obsahuje aktuální problémy, kterými se v současnosti obor „Surveillance Studies“ zabývá. Kniha však obsahuje velké množství odkazů na další autory, což ji činí pro systematický výklad poněkud nepřehlednou. Obecně lze říci, že Lyonův styl odpovídá rozvíjení, či častěji spíše opakování a aktualizování koncepce, která byla již dříve vytvořena v knize *Electronic Eye*. Z tohoto důvodu se bude moje práce opírat především o tuto Lyonovu knihu.

Cílům práce odpovídá také její forma a obsah. Text snad může v některých částech působit poněkud stručně, avšak mým záměrem bylo především nastínit základní body, kterými je možné se v oboru „Surveillance Studies“ zabývat a dále je rozvíjet. Aby však stručnost nebyla na úkor celkové srozumitelnosti, rozhodl jsem se každý odstavec teoretické části práce opatřit indexem odkazujícím na příslušnou stránku z pramenné literatury. Věřím, že tento způsob práce splní svůj účel – tedy seznámit čtenáře se základními pojmy a problémy oboru a zároveň mu umožnit rozvíjet další studium. Pro tyto účely jsem rovněž zavedl některá specifická označení. Pokud budu používat ‚*uvozovky zároveň s kurzívou*‘, budu takto oddělovat specifické pojmy, které jsou v oboru často používané. ‚Uvozovkám bez kurzívy‘ zůstává jejich běžná jazykově zavedená funkce. Delší citace bude označeny kurzívou a bude jí věnován samostatný odstavec. Text, který je *pouze v kurzívě*, bude použit ke zvýraznění názvu díla.

Ve druhé části práce se pokusím ověřit, zda je možné základní pojmy a teze teorie dohledu aplikovat na 3 aktuální systémy dohledu, které jsem si zvolil. Tím, že je použiji pro popis současných systémů dohledu, budu chtít ověřit hypotézu, že současný pohled „Surveillance Studies“ již není pro reflexi současných témat postačující. Vycházím zde z pohledu Davida Lyona, který na tuto nedostatečnost sám upozorňuje a vybízí k vytvoření nové kritické teorie dohledu.⁴

³ LYON, David, *Surveillance Studies – An Overview*, Cambridge: Polity Express, 2007. (Dále citováno jako *An Overview*).

⁴ Viz kap. 3.4. *Nová kritická teorie dohledu*.

1.3 Základní představení tématu

Následující podkapitola slouží k představení základního tématu, kterým se bude tato diplomová práce zabývat.

1.3.1 David Lyon⁵

Profesor David Lyon působí na kanadské univerzitě Queens na katedře sociologie. Jeho výzkumy a přednášky se kromě *Surveillance Studies* zabývají také informační společností, náboženstvím a spojením sociologie a křesťanství. Lyon hovoří o důležitých aspektech moderního světa, jakými jsou sekularizace, dozor a postmodernita.

Velice známý je však David Lyon především ve spojitosti se *Surveillance Studies*. Lyon je vedoucím výzkumného programu *Surveillance Project* na kanadské univerzitě Queen. Tento program je v současné době velmi důležitým výzkumem v oboru *Surveillance Studies* na světě. Je do něj zapojeno mnoho badatelů z různých zemí světa a je široce multidisciplinární.

Lyon se problematikou elektronického dohledu zabývá již od 80. let minulého století. Kriticky zkoumal tzv. „mikroelektronickou revoluci“, která dala v 90. letech vzniknout tzv. „informační společnosti“. Od 90. let se Lyon zaměřuje na důkladný výzkum nového fenoménu, který je úzce spojen s rozvojem technologií v informační společnosti. Jde o masivní nárůst zájmu o sbírání a zpracovávání osobních dat každého člena společnosti. Lyon zkoumá sociální původ, výskyt a důsledky tohoto fenoménu a domnívá se, že tato forma dohledu je jedním z určujících rysů soudobé společnosti. Všeobecný zájem o tento problém logicky vzrostl zejména po událostech z 11. září 2001. David Lyon se nyní věnuje bádání především v oblasti letištní bezpečnosti, infrastruktur městského dozoru a systémů národních identifikací (především elektronické občanské průkazy - „*electronic ID*“). Sběr a operace s osobními daty má podle Lyona bezprostřední efekt na sociální stratifikaci a vytváření nových společenských kategorií.

⁵ Viz webové stránky Lyonovy domácí univerzity Queens: *David Lyon – Queens Sociology*, [online], Dostupné z: <http://www.queensu.ca/sociology/?q=people/faculty/full-time/lyond>.

Mnoho Lyonových knih bylo inspirací pro další vědní obory jako sociologie, politické vědy, historie, filosofie, stejně tak jako psychologie, geografie, kriminologie, právo a informační vědy. Jeho knihy byly přeloženy do třinácti jazyků.

Lyonovy práce jsou přínosem nejen pro teoretický výzkum. Lyon je rovněž schopen nacházet řešení pro případy narušování občanských práv, bezpečnosti a soukromí. Výzkumy Davida Lyona jsou proto v současnosti velmi dobře uplatnitelné a jsou tak vysoce relevantní. Lyon úzce spolupracuje s veřejnými organizacemi, jako je federální kanadská *Privacy Commission* nebo *Canadian Air Transport Security Authority* a napomáhá zde k utváření nových technologií dohledu.

David Lyon je rovněž spoluvydavatelem elektronického on-line žurnálu *Surveillance and Society* a působí v několika vydavatelských komisích důležitých mezinárodních žurnálů. Nezanedbatelné je také jeho pedagogické působení. Se svými přednáškami vystupuje nejen na své domácí univerzitě, ale jakožto jeden z klíčových řečníků současné doby přednáší po celém světě.

1.3.2 „Surveillance Studies“

„Surveillance studies je multidisciplinární obor, jehož cílem je porozumět narůstajícímu trendu, kdy jsou osobní data sbírána, uchovávána, přenášena, kontrolována a používána jako prostředek k ovlivňování a řízení obyvatelstva států, či lidí obecně. Pojem dozor či dohled zahrnuje fyzické pozorování konkrétní osobou, v současné době je ale spíše automatizován. Takto je možné, aby byla osobní data viditelná pro různé organizace, a to i tehdy, když pozorované osoby jsou v pohybu a zároveň je možné získaná data porovnávat a klasifikovat. Jelikož mohou být takovéto operace s osobními údaji základem pro udržování práva, avšak zároveň také vytvářet sociální nerovnosti, mají surveillance studies také politickou a taktickou dimenzi.“⁶

⁶ LYON, D., *Surveillance Studies: understanding visibility, mobility and the phenetic fix.*, *Surveillance and Society*, [online], Volume 1: Issue 1, 2002, s. 1. Dostupné z: <<http://www.surveillance-and-society.org/articles1/editorial.pdf>>. (Dále citováno jako *Surveillance and Society*)

Budeme-li v této práci dále hovořit o dohledu (*,surveillance‘*), bude tím míněn právě tento fenomén získávání osobních dat, jejich uchovávání, přenášení, kontrola a následné používání jako prostředku k ovlivňování a řízení.

Takovéto zacházení s osobními daty má velmi podstatné důsledky pro společnost a její uspořádání. Databáze osobních dat umožňují například velmi efektivně rozdělit jedince či obyvatele na ty, kteří jsou akceptovatelní a na ty, kteří jsou z takzvané *,normální společnosti‘* nějak vyloučeni.

„Surveillance Studies“ usilují o zviditelnění těchto procesů - hledají klíče, podle kterých jsou lidé kategorizováni, a techniky, kterými je toho dosahováno. Společnost tohoto intenzivního druhu dohledu se stala novým fenoménem teprve v nedávném 20. století a její techniky moci jsou dnes samozřejmostí a jejich vliv zjevný.

Rozšíření dohledu do mnoha oblastí života člověka současné společnosti je podle Davida Lyona paradoxně spojeno s důrazem moderního člověka na udržování soukromí. Pojem soukromí se totiž především díky technologiím rozšířil. Moderní člověk své soukromí nehledá pouze ve svém domově. Prostor, který je pro něj soukromou zónou, je totiž mnohem širší. Pokud používáme telefon, či počítač, provádíme bankovní transakce apod., je pro nás zásadně důležité, aby bylo naše soukromí zabezpečeno i tehdy, když opouštíme své domovy. A tak čím rozsáhlejší je oblast našeho života, kterou považujeme za své soukromí, tím více se cítíme být zranitelnější a máme větší potřebu se chránit.⁷

S nárůstem všeobecné mobility lidí je soukromý prostor stále v pohybu a nelze jej trvale zafixovat. Kamkoliv jdeme nebo jedeme, nemůžeme mít nikdy jistotu, že nejsme pod dohledem. Ulice jsou sledovány bezpečnostními kamerami, automobily projíždí systémy elektronického mýtného, na letištích procházíme bezpečnostními zónami, téměř každý náš pohyb je dnes díky technologiím možné velmi účinně vystopovat.

Ve společnosti dohledu působí dohlížecí moc jinak, než tomu bylo v minulosti. Dříve byla sledována vždy pouze nějaká konkrétní osoba, či skupina lidí. Intenzivnímu sledování byli podrobeni pouze vězni ve věznicích, či podezřelé osoby. V současnosti je však vystavena globálnímu dohledu celá společnost.

⁷ *Surveillance and Society*, s. 2.

Jak již bylo řečeno, dohled není pouze získáváním informací. Subjekty dohledu jsou rovněž klasifikovány do kategorií podle zájmů, chování, spotřeby apod. A tak bude cílem „Surveillance Studies“ nejen odkrývání technik a prostředků k zviditelňování subjektů podrobených dohledu, ale především kategorizace. Podle Lyona je tento trend v technikách dohledu vtělením obecné tendence moderní společnosti klasifikovat. Klíčem k oboru „Surveillance Studies“ je tak porozumění tomuto ‚třídění‘ lidí či obyvatelstva. Při monitorování každodenní činnosti lidí, vznikají jejich tzv. ‚datové obrazy‘ („data image“), které jsou posléze použity k umístování lidí do nových společenských tříd podle příjmu, vlastností, zvyků, preferencí, či přestupků a to za účelem jejich ovlivňování, řízení, či ovládnutí.

S událostmi z 11. září 2001 přišla nová a silnější vlna dohledu. Údajné obavy o bezpečnost vyústily v mnohé pokusy o získávání ještě většího množství informací o populaci. Důsledkem je rozvoj biometricky, nových ‚chytrých‘ systémů ID identifikací, kamerových systémů s rozpoznáváním lidských tváří, vylepšených systémů odposlouchávacích zařízení apod. Všechny tyto technologie spojuje snaha o získávání dat ke klasifikaci osob na základě jejich potenciální nebezpečnosti.⁸

Ve spojitosti se zářijovým útokem na *World Trade Center* a na *Pentagon* potom spadají do kategorie ‚potenciálně nebezpečné osoby‘ lidé s označením ‚Arab‘, ‚Muslim‘, případně ‚cizinec‘ apod.

Úkolem „Surveillance Studies“ není jen průzkum soudobé tendence ke zvyšování kapacity sledovacích systémů a zintenzivňování dohledu po 11. září. Cílem je také dosáhnout lepšího porozumění důsledkům systémů dohledu na bezpečnost a sociální spravedlnost. Jelikož tento nový způsob dohledu zasahuje velkou část obyvatelstva Země, je velmi důležité, abychom získali přesnější představu o tom, jaké jsou jeho důsledky.

Podle Davida Lyona dnes není možné se při hledání odpovědí na výše položené otázky inspirovat koncepty a modely, které byly vytvořeny v minulosti. Spíše než Benthamův panoptikon, či Orwellovy představy o totalitním světě, je modelem dnešního systému dohledu podobnější například technologie vyhledávače Google.

⁸ *Surveillance and Society*, s. 3.

Původ všech technik dohledu je podle Lyona úzce propojen se vznikem modernity. Moderní doba si zakládá na efektivitě, produktivitě, výkonu a racionalitě. Podle Lyona jsou všechny monitorovací a databázové procesy veskrze velmi racionalizační. Ohrazuje se tím rovněž proti jednostranným a paranoidním interpretacím fenoménu dohledu. Stejně jako mohou tyto techniky lidské soukromí omezovat, mohou jej také efektivně chránit. Tyto techniky moci mohou být aplikovány jak na rozvracení, tak také pro uchování spravedlnosti. Společným rysem však zůstává vysoká efektivita spojená s racionalitou.

Stejně tak jako není možné beze zbytku aplikovat předchozí modely, nelze rovněž předpokládat, že je situace dozoru stejná ve všech zemích světa. Ačkoliv díky procesům globalizace může být použita tatáž technologie, konečná klasifikace bude probíhat například v Asii podle odlišných měřítek, než jaké existují ve Spojených státech. Vyhodnocení toho, co je vhodné a nevhodné, podezřelé, normální a nenormální bude v závislosti na lokálním umístění proto dosti rozdílné.⁹

„Surveillance Studies“ je multidisciplinární obor. Spojují se zde jak empirické, tak také čistě teoretické vědy. Cílem je dosáhnout vhodného spojení empirických analýz a interpretačních teorií. Klíčové obory jsou především: sociologie, politická věda, geografie, filosofie, historie, právní věda, sociální psychologie a antropologie. K těmto základním disciplínám je však přidruženo mnoho dalších – například bádání v oblasti spotřeby, médií, globalizace, sociálních hnutí, zaměstnanosti atd.¹⁰

Je zřejmé, že „Surveillance Studies“ nejsou žádnou uzavřenou a od reality vzdálenou disciplínou. Jsou důležitá nejen pro vznik jednotlivých teorií, ale také pro utváření dohledových technik jako takových. Stejně jako pro každý jiný druh studií, které poskytují sociální a politické rozbor, jsou i pro „Surveillance Studies“ důležitými cíli lidská práva, svoboda a plnohodnotný lidský život.¹¹

⁹ *Surveillance and Society*, s. 4.

¹⁰ *Surveillance and Society*, s. 5.

¹¹ *Surveillance and Society*, s. 5.

2. DOHLED V KONTEXTU MODERNITY

2.1 Počátky teorií dohledu: Orwellův Velký bratr a Benthamův Panoptikon

Ve studiích dohledu se často objevují katastrofické scénáře budoucnosti či současnosti naší společnosti. Tyto představy jsou většinou ovlivněny dvěma důležitými produkty naší kultury - Orwellovým popisem budoucnosti v knize ‚1984‘ a Benthamovým ‚Panoptikonem‘, kterého se později ujme Michel Foucault a použije jej pro svůj popis disciplinární společnosti. Ještě než přistoupíme k současným teoriím dohledu, bude proto vhodné se o těchto dvou knihách zmínit.

Oba tyto modely společnosti mají mnohé společné, ale také se v mnohém liší. Benthamův *Panoptikon* měl být cestou k utopické společnosti, zatímco Orwell popisuje zcela opačný - dystopický¹² model společnosti. Závěry, které z těchto modelů většina teoretiků vyvozují, jsou však tak jako tak většinou pesimistické. Představením a srovnáním obou modelů lze poukázat jednak na jejich použitelnost pro model současné společnosti, ale zároveň lze vyznačit takové aspekty těchto modelů, naší společnosti neodpovídají. Je možné se takto vymezit proti převládajícímu pesimismu v teorii dohledu.

2.1.1 Velký bratr

George Orwell a jeho román *1984* okamžitě asociuje slogan: „Velký Bratr tě sleduje!“.¹³ Do jaké míry toto prohlášení skutečně odpovídá dnešní společnosti dohledu a do jaké míry nikoliv, bude předmětem této podkapitoly.

Na Orwellův román je možné pohlížet také jako na výpověď o tom, jak lze využívat technologii jakožto prostředku k sociální kontrole a k narušování soukromí (ačkoliv hlavním tématem knihy zůstává spíše člověk sám a jeho sklony). Tímto způsobem lze analyzovat také dnešní informační technologie a předvídat hrozby, které z jejich užívání mohou vyplývat. V románu *1984* jsou jedním z nástrojů moci média, která pomocí

¹² Dystopie – tento pojem, který Lyon často používá, je zde chápán jako opak utopie.

¹³ ORWELL, John, *1984*, Praha : Naše vojsko, 1991, s. 7. (dále jako *1984*)

propagandy manipulují masy a zároveň dohlížejí na intimní každodennost občanů státu dohledu. Orwell byl v tomto směru velmi předvídavý. Jeho popis technologií může v některých rysech velmi nápadně připomínat dnešní situaci a v některých ohledech dokonce naznačuje i její další směr.

Pozoruhodný je například Orwellův popis všudypřítomné obrazovky, „která současně přijímala a vysílala.“¹⁴ Takový stroj by snad bylo možné díky tomuto přijímání a vysílání zároveň připodobnit k dnešnímu osobnímu počítači (PC). Ačkoliv nelze počítač chápat v tak ryze negativním světle, jako jej nabízí Orwell pro neustále sledující oko obrazovky, existují určité hrozby, které počítač představuje anebo do budoucna představovat může. Dnešní počítač připojený pevně k internetu je obvykle využíván k tomu, aby „přijímal a zároveň vysílal“. Není důvod se domnívat, že by nemohlo být v zájmu některých, aby tuto skutečnost využili pro svůj prospěch. Pokud je počítač pevně připojen k internetu, většina uživatelů vůbec netuší, co všechno je možné se dozvědět o tom, co na počítači dělají.

„Obrazovka současně přijímala a vysílala. Jak často a podle jakého systému je Ideopolicie zapínala, bylo hádankou.“¹⁵

U Orwella se neustále vyskytuje představa, že technologie bude lidem vnucována násilím. Dnes vidíme, že to tak nefunguje. Lidé si kupují technologie proto, že je chtějí. V mírně pozměněném kontextu však mohou Orwellovy věty znít stále velice vizionářsky.

„Přístroj se dal ztlumit, ale nebylo možné jej vypnout“

Větu je potom možné přeformulovat jako „Přístroj se dal ztlumit, ale nikdo jej „nechtěl“ vypnout.“ Podobnost například s mobilním telefonem je zde poměrně zjevná. Málokdo dnes nevlastní „mobil“ a jeho majitelé jej většinou nevypínají. Stejně tak dnes existuje velké množství lidí (většinou mezi mladší generací), kteří takto nechtějí vypínat své počítače připojené k internetu. Jsou připojeni k různým komunikačním programům,

¹⁴ 1984, s. 8.

¹⁵ Tamt., s. 8.

sociálním sítím, anebo jen stahují velké objemy dat, a tak je jejich počítač většinou v provozu.

Orwell již dokázal také vytušit narůstající zájem státu o sbírání informací o jednotlivých občanech, které se ukládaly do centrálních databází, které spravuje stát. V románu k tomu sloužilo tzv. Ministerstvo pravdy. Zde se vytvářely, měnily a vymazávaly informace, což velmi připomíná vlastnosti typické pro informační technologie.¹⁶ Počítač dokáže velmi jednoduše vytvářet nová data, měnit je a téměř beze stopy je vymazávat. Románové Ministerstvo pravdy ještě nezná elektronické technologie, a tak se zde manipuluje s texty, které už jsou napsané na papíře. Je potřeba je fyzicky zlikvidovat a nahradit novými. Počítač tuto operaci zjednodušuje tím, že texty mohou existovat elektronicky, a operace s textem je tudíž jednodušší. Orwell ve svém světě ukazuje ztrátu reality a zneužitelnost flexibility lidského vědomí. Od okamžiku, kdy se člověk začíná orientovat podle světa, který reálně neexistuje, hrozí nebezpečí padělání této skutečnosti:

Den po dni, minutu po minutě byla minulost přizpůsobována přítomnosti[...]

[...]Většina materiálu se netýkala reálného světa ani tolik, jako se ho týká přímá lež[...]

[...]Jak mohl člověk konstatovat třeba jen nejzřejmější fakt, když neexistoval žádný záznam mimo jeho paměť.¹⁷

Dnes je zjevné, že společně s masivním nárůstem vytváření a rozšiřování osobní dokumentace ve společnostech 20. a 21. století, se objevují také pokusy o jejich falsifikaci. Falšováním například osobních identit nebo biografických detailů se mnoho osob pokouší získat výhody, plynoucí z padělané identifikace. David Lyon se rovněž domnívá, že

¹⁶ Všimá si toho rovněž David Lyon, viz *Electronic Eye*, s. 60

¹⁷ *1984*, s. 31.

„technologii není možné jednoduše chápat pouze jako nástroj dominantních sociálních skupin.“¹⁸

Orwell poskytuje také velmi inspirující popis mocenského aspektu jazyka.¹⁹ Vládnoucí Strana se pokouší ve společnosti prosadit „newspeak“, který má postupně eliminovat dříve používaný jazyk. „Newspeak“ je jazyk, který vychází z totalitní ideologie, je zkratkovitý a sestává jen z velmi omezené slovní zásoby. Orwell si uvědomuje přímou souvislost mezi jazykem a myšlením a brilantně ji komponuje do svého románu.

*My slova ničíme – moře slov, stovky denně. Otesáváme jazyk až na kost.*²⁰

*Chápeš, že jediným cílem newspeaku je zúžit rozsah myšlení?[...] [...]Být pravověrný znamená nemyslet – nemít potřebu myslet.*²¹

Odborník na jazyky Syme v Orwellově románu tvrdí, že do roku 2050 bude starý jazyk zapomenut a zcela jej nahradí newspeak.

*Napadlo tě někdy, Winstone, že asi v roce 2050 nejpozději nebude na živu jediná lidská bytost schopná rozumět rozhovoru, který právě vedeme?*²²

Prozatím se zdá, že nyní, na počátku 21. století, dochází k velkým změnám v jazyce, který každodenně používáme. Jazyk, kterým se dnes píše zprávy SMS, e-maily nebo různé vzkazy na sociálních sítích se rychle vzdaluje jazyku, kterým se domlouvali naši prarodiče. Je možné, že v roce 2050 nemusí většina populace rozumět jazyku 20. století. Jisté podobnosti mezi dnešním jednoduchým jazykem, kterým komunikujeme pomocí

¹⁸ *Electronic Eye*, s. 60.

¹⁹ O takovémto chápání spojení jazyka a moci viz např. inaugurační přednášku R. Barthes na Collège de France, kde přímo tvrdí, že „jazyk je fašistický“. In: M-Ponty, M., L-Strauss, C., Barthes, R., *Chvála moudrosti: Barthes, R.: Lekce*, Bratislava: Filosofie do kapsy, 1994, s. 85.

²⁰ *1984*, s. 38.

²¹ Tamt, s. 39.

²² Tamt, s. 39.

technologií, a Orwellovým newspeakem pravděpodobně mohou existovat. Jejich hlubší rozbor by si však vyžádal samostatnou studii a přesahoval by rozsah této práce. Zde má být jen poukázáno na to, že Orwell ve své knize předvídal nejen naši totalitní minulost, ale mohl být také vizionářem bezprostřední budoucnosti soudobé společnosti.

Nepatrně lze i u Orwella nalézt náznak toho, že technologie dohledu lze využívat také pro jejich nepostřehnutelnost, což vytváří prostor pro strach a nejistotu a následnou sebedisciplinaci.

Obrazovky tu nebyly, ale mohly tu být skryté mikrofony, kterými mohli zachytit a dešifrovat váš hlas.²³

Orwell však ve svém díle tyto techniky nechává víceméně stranou a představuje si spíše disciplinaci pomocí demonstrativního násilí a z něho vyplývajícího strachu. Od tohoto bodu se Orwellova dystopická vize s dnešní společností dohledu neslučuje.

V závěru románu je například hlavní hrdina Winston Smith podroben dlouhodobému mučení a poté vyslýchán. Teprve tehdy je jeho odpor zlomen. Podřídí se moci, která mu může způsobit bolest.

Jak uplatní člověk svou moc nad druhým, Winstone? Tím, že ho donutím trpět. Poslušnost nestačí. Pokud netrpí, jak si můžeš být jistý, že podléhá tvé vůli a ne vlastní?²⁴

Orwellův román rovněž o současné společnosti příliš nevyovídá v otázce využívání systémů dohledu k rozdělení společnosti. Většina, tj. 85 % lidí žije v jeho světě v ghetech, která jsou téměř ušetřena každodenního dohledu. Situace dnes je však přesně opačná. Minorita, rizikové skupiny lidí jsou pod nejintenzivnějším dohledem.

V současné společnosti dohledu jsou násilné a nenásilné metody sociální kontroly výrazně odděleny. Je to dáno především tím, že systémy dohledu neuplatňuje pouze stát, jak se Orwell nejvíce obával, ale také komerční sektor. Obchodní korporace se snaží získat co

²³ 1984, s. 81.

²⁴ Tamt., s. 175.

největší přehled nejen o výrobě, ale také hlavně o svých spotřebitelích. Zároveň usilují o to, aby své zákazníky směřovali ke vyšší spotřebě. Tyto techniky nelze považovat za vylučující ani za násilné. Pro Orwella jsou však systémy dohledu vždy ve spojení také s uplatňováním přímého násilí.

2.1.2 Panoptikon

Na počátku je potřeba říci, že je nutné rozlišovat mezi *Panoptikonem* Jeremyho Benthama a Foucaultovým pojetím *Panoptikonu*. Teprve díky Michelu Foucaultovi se *Panoptikon* stal předmětem zájmů mnohých badatelů.

Panoptikon, Benthamův model dokonalého vězení, měl vypadat jako půlkruhová stavba se strážní věží uprostřed a s oddělenými celami po obvodu. Vězni byli neustále pod dohledem dozorce, který se nacházel ve věži. Nikdy však nevěděli, zda je dozorce přítomný, jelikož jej díky systému světla a architektonických prvků nemohli spatřit.²⁵ Naopak strážce mohl pozorovat vězně a nebyť při tom viděn. Vězeň se neměl kam ukryt před vševidoucím dohledem (vše-vidoucí – tedy pan-opticon). Jediné, co mu tedy zbývalo, bylo podřídit se. Již sám Bentham viděl v tomto zařízení prostředek, který lze uplatnit v mnoha institucích k udržení pořádku. Byl to pro něj nový efektivní nástroj racionální správy, kde již není nutné používat násilí k tomu, aby se udržel pořádek. Namísto přímého působení síly, které je závislé na jeho konkrétním vykonavateli, jaké jsme mohli vidět u Orwella, Panoptikon působí automaticky a nepřetržitě

Z toho plyne hlavní účinek Panoptikonu: zavést u vězněného vědomý a nepřetržitý stav viditelnosti, který zajišťuje automatické fungování moci.²⁶

Subjekt moci se stává sám nositelem jejího trvalého působení. To pro Benthama představovalo ideál, který navrhoval zabudovat do mnoha státních institucí. V rámci osvíceneckého racionalistického přístupu by to byl nejefektivnější a nejlevnější způsob, jak

²⁵ Foucault, M.: *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000, s. 281. (Dále citováno jako *Dohlížet a trestat*.)

²⁶ *Dohlížet a trestat*. s. 282.

udržovat kázeň a pořádek. Stačilo zajistit, aby působení moci bylo viditelné, ale přesto ne zcela prokazatelné. Působením nejistoty potom každý jedinec disciplinuje sám sebe.

Panoptikon ale nebyl pouze nástroj k subordinaci. Je možné jej použít také jako laboratoř, kde je možné obyvatele Panoptikonu sledovat a testovat. Sám Bentham proto uvádí příklady takového použití například v nemocnicích, kde je možné sledovat symptomy nemocí a testovat léčebné metody; ve školství, kde lze snadno sledovat práci žáků; v pracovním prostředí, kde lze sledovat výkon a efektivitu zaměstnanců apod.²⁷

Díky Panoptikonu je snadné klasifikovat a měřit a dosahovat stále lepších výsledků. To je typické pro moderní dobu. Pro Foucaulta proto Panoptikon znamená příchod modernity a počátek nových technik disciplinace. Panoptikon nelze chápat pouze jako geniální způsob architektury. Stává se z ní princip, který prostupuje celou společností.

*Panoptikon nesmí být chápán jako snová budova. Je to diagram mechanismu moci redukováný na jeho ideální formu[...]*²⁸

Tento princip umožňuje snížit počet prostředků vynaložených na mocenské působení a naopak rozšířit počet těch, nad kterými je moc vykonávána. Tato panoptická moc podle Foucaulta prostupuje celou společností. Z utopického pohledu Benthama, který doufal v novou a dokonale racionální společnost, vytváří Foucault svoji vlastní temnou „dystopickou“ verzi. Foucault staví panoptickou moc do protikladu s osobou krále, která figurovala před nástupem Panoptikonu. Král je fyzická osoba – držitel moci. Panoptická moc je nehmatatelná, neviditelná, ale přesto působí mnohem silněji, než jakákoliv autorita.²⁹

David Lyon v práci *Electronic Eye*³⁰ zkoumá, zda lze panoptický koncept uplatnit také na současný elektronický dohled. Všimá si, že je možné pozorovat podobnost mezi neviditelným dozorcem a neviditelným elektronickým pozorovatelem, který sleduje naše

²⁷ *Dohlížet a trestat*, s. 286.

²⁸ Tamt., s. 287.

²⁹ Tamt., s. 288.

³⁰ *Electronic Eye*, kap. *The Panopticon from Bentham to Foucault*, s. 62 – 72.

digitální otisky v systému dohledu.³¹ Panoptický efekt je například zjevný u kamerových systémů. Pouhá přítomnost kamery má často preventivní účinky. Novější typy kamer jsou navíc vyrobeny tak, aby nebylo možné zjistit, kam směřují svůj pohled.

Samotný model moci, jakožto disciplinující a normalizující působení je podle Lyona také použitelným modelem pro současnou situaci. Subjekt panoptické moci bývá nositelem dohledu nad sebou samým. Pouhé vědomí existence dohledu má disciplinující účinek. Dohled se dnes nepoužívá pouze pro prevenci kriminality, či pro různé disciplinární techniky ve státních institucích. Jak bude popsáno v další části práce, elektronický dohled je dnes propojen také s tzv. spotřebitelským dohledem. Jeho funkcí je získat co nejvíce informací o spotřebiteli a poté mu nabídnout nejvhodnější produkt. Touto technikou je možné si spotřebitele „vychovat“ k tomu, aby vydávali své peníze za produkty, které jsou jim nabízeny. I zde je tedy možné pozorovat disciplinující a normalizující účinky dohledu. Stejně elektronické technologie nyní slučují jak státní tak také komerční sféry, a tak dohled „prosakuje“ mnoha rozličnými institucemi. I zde je patrné překrývání s Foucaultem, který rovněž popisoval ovlivnění mnoha institucí ve společnosti panoptickým principem a popisuje dokonce prolnutí panoptického principu do celé společnosti.³²

Existují však také takové aspekty dohledu, na které nelze Foucaultův panoptismus použít. Stejně tak jako Orwell, ani Foucault příliš nehovoří o nenásilné a většinou obyvatelstva přijímané formě dohledu, jakou je například již zmíněný spotřebitelský dohled. Ve srovnání s vězením, které je totální institucí, je vidět evidentní rozdíl. Foucaultovo vidění totiž v kontextu dnešní doby přečnuje dominantní roli národních států. Jeho konkurenty jsou dnes zejména nadnárodní komerční korporace.

Pokud bychom se však zaměřili na samotného Benthama, je zjevné, že jeho vize byla na rozdíl od Foucaulta utopická.

Panoptikon má naopak roli v zesilování; jestliže uspořádává moc, jestliže směřuje k tomu, aby ji učinil ekonomičtější a účinnější, nedělá to pro moc

³¹ *Electronic Eye*, s. 71.

³² Viz např. *Dohlížet a trestat*, s. 290.

samou, ani pro bezprostřední záchranu ohrožené společnosti: jde o to posílit společenské síly – zvýšit produkci, rozvinout ekonomii, rozšířit vzdělání, pozdvihnout úroveň veřejné morálky; přimět k růstu a rozmnožení.³³

Oproti tomu Foucault uvádí:

Krásná totalita jednotlivce není naším společenským řádem amputována, potlačována či zaměňována, ale jednatel je tu pečlivě vyráběn podle celkové taktiky sil a těl.³⁴

Pro Foucaulta je zdá se dohled vždy disciplinujícím mechanismem, jehož účelem je v první řadě ovládnout a co nejefektivněji využít masu jedinců.

Jde o to zorganizovat množství, poskytnout nástroj, jímž by bylo možné je projít a ovládnout; jde o to přiložit na něj nějaký „řád“.³⁵

Popisuje několik důležitých pravidel disciplinace pomocí tohoto vytváření řádu v chaosu. Tato pravidla jsou nedílnou součástí Panoptikonu a panoptického principu jako takového.

Subjekty k podrobení je potřeba nějak izolovat od okolního heterogenního světa a uzavřít ho do disciplinární jednotvárnosti. Foucault toto pravidlo nazývá ‚klauzura‘.³⁶ Aby tento uzavřený prostor mohl dynamicky fungovat, je rovněž potřeba, aby zde existovalo tzv. pravidlo ‚rozčlenění‘.

Každému individuu jeho místo a každému umístění jeho individuum.³⁷

Disciplinární prostor je rozčleněn na tolik částí, kolik v sobě obsahuje subjektů dohledu. Každý vězeň Panoptikonu má svoji celu, každý nemocný svoje lůžko a každý pracovník

³³ Dohlížet a trestat, s. 291.

³⁴ Dohlížet a trestat, s. 302.

³⁵ Dohlížet a trestat, s. 216.

³⁶ Dohlížet a trestat, s. 207.

³⁷ Dohlížet a trestat, s. 209.

své určené místo na pracovišti. Účelem takového rozčlenění je zamezit jakékoliv neočekávané situaci. Každá část celku musí být jednoduše dohledatelná, viditelná a tím také lépe kontrolovatelná. Vzniká tzv. *„analytický prostor“*, který je pro disciplínu nezbytný.

Jednotlivé části celku mezi sebou zaujímají takové vztahy, které nejlépe prospívají celkové efektivitě. K tomu je nutná existence pravidla *„funkčních umístění“*. Systémy složené z funkčních prvků jsou sestavovány jednak podle toho, k čemu jsou prvky potřeba, ale také zároveň podle konkrétních vlastností jednotlivců, kteří tyto systémy tvoří. Díky tomuto uspořádání je možné dohlížet na konkrétní jedince, stejně tak jako na celkovou efektivitu.³⁸

Každý jedinec je tak umístěn do disciplinárního prostoru jakožto do systému vztahů. Je zde kdykoliv zaměnitelný. S jeho absencí se systém vztahů pouze přeuspořádá. Celkové jednoty disciplinárního prostoru je tedy dosahováno jako jednoty *„postavení“* prvků vůči sobě.³⁹

Techniky dohledu by tak podle Foucaulta mohly být chápány jako vytváření *„analytického prostoru“*, ve kterém je možné pracovat jednak s konkrétními prvky, avšak zároveň sledovat celek. Foucault samozřejmě nehovořil o systémech dohledu, pouze o disciplinačních taktikách. Jeho slova však hovoří mnoho o vlastnostech dnešního dohledu:

*Disciplinární taktika se umísťuje na ose, jež propojuje jedinečné a mnohé. Umožňuje zároveň charakterizovat jednotlivce jako individuum a zapojit jej do řádu dané mnohosti. Je první podmínkou pro kontrolu a využití souboru oddělených prvků: základnou pro mikrofyziku moci, již je možné nazývat „celulární“.*⁴⁰

³⁸ *Dohlížet a trestat*, s. 212.

³⁹ *Tamt.*, s. 212.

⁴⁰ *Dohlížet a trestat*, s. 217.

Není ale nutné vidět dohled pouze jako hrozbu, proti které je nutné se postavit. Například David Lyon ukazuje, že systémy dohledu je možné vnímat jako důležitý nástroj sociální konstrukce. Vznik moderního, ale také demokratického státu je podle něj propojen se vznikem systémů dohledu. Například výhody občanství jsou aplikovatelné pouze tehdy, pokud jsou doprovázeny dostatečně vyvinutým byrokratickým aparátem, který zajistí občanská práva.⁴¹

Na druhou stranu je otázkou, do jaké míry je realistické sdílet Lyonův optimismus. Pokud bychom přistoupili na představu, že systémy dohledu jsou nástrojem sociální konstrukce, bude nutné ptát se, kdo koho konstruuje a za jakých podmínek. Je možné vyjít ze stínu temné vize Foucaulta, podle něhož jsme sociálním řádem pomocí disciplinačních taktik moci již pre-fabrikováni? V následujícím textu se pokusím ukázat Lyonův pohled, který sám charakterizuje jako „anti-dystopický.“⁴²

2.2 Dohled a modernita

2.2.1 První společnosti dohledu

Lyon vidí počátky dohledu už ve starověkých civilizacích jako Egypt nebo Izrael. Svě tvrzení dokládá např. tzv. *Knihou* čísel sloužící ke sčítání lidu, která existovala v Egyptě již v 15. století př. n.l. Vládcí potřebovali mít přehled o tom, kolik je možné mít z celkového počtu obyvatelstva bojovníků, kolik je potřeba půdy, aby uživila lidi, jaké je možné získat daně atd. Od roku 1086 po Kristu se na území dnešní Anglie objevuje kniha *Domesday*. Kniha obsahovala poměrně podrobné informace o normanských obyvatelích a jejich majetku. Kniha, kterou nechal založit Vilém I., sloužila především pro rozdělování majetku a nový systém daní.⁴³

Lyon na těchto příkladech z historie sleduje, jak již tyto rané formy dohledu slouží k zachování moci. Podle něj byly intenzivnější formy dohledu, vždy úzce spojeny s vynálezem písma. Poukazuje v této souvislosti na H. A. Innise, který tvrdí, že všechny formy komunikačních technologií měly od rané historie sklon určitým způsobem tvarovat

⁴¹ *Electronic Eye*, s. 76.

⁴² Viz *Electronic Eye*, kap. 11, *Against Dystopia, Distance, Divison*, s. 199-214.

⁴³ *Electronic Eye*, s. 22.

lidskou společnost. Podle Lyona vynález písma mohl přispět k novému směru vývoje politické sféry. S písmem přišly možnosti pro první mechanismy intenzivního dohledu, které se v pozdější době staly jednou z dimenzí moderních společností.⁴⁴

2.2.2 Dohled a modernita

Pro Lyona je příchod intenzivní formy dohledu pevně svázán se vznikem modernity:

„Dohled, tak jak jej známe dnes – tedy institucionálně ústřední a všeprostupující rys sociálního života – se neobjevil dříve, než se objevila modernita.“⁴⁵

„Rozšíření dohledu je jednoduše jedním z aspektů modernity.“⁴⁶

Příchod této nové intenzivní formy dohledu – a tedy příchod modernity jako takové - datuje Lyon od počátku 19. století společně s nárůstem nového vojenského uspořádání, vznikem průmyslu a průmyslových měst, státního zřízení a kapitalistického způsobu podnikání v evropských národních státech.⁴⁷

Spojení dohledu se společenskými změnami, které se prolínají společně s postupným formováním průmyslové společnosti, nikoliv neprávem asociuje Foucaultovo hledání kořenů mocenských aspektů současné společnosti.⁴⁸ Lyon dosvědčuje, že dohled byl a je prostředkem moci, avšak „nejen v tom smyslu, že dohled upevňuje pozici těch, kteří jsou u moci“.⁴⁹ Lyon nevidí dohled a moc pouze v negativním světle ve smyslu kontroly, či ovládnutí. Naopak, rozšíření dohledu podle něj souvisí rovněž s rozšířením demokracie.

⁴⁴ *Electronic Eye*, s. 23.

⁴⁵ *Electronic Eye*, s. 24.

⁴⁶ *Surveillance Society*, s. 31.

⁴⁷ Tamt., s. 31.

⁴⁸ Viz více např.: Foucault, M.: *Dohlížet a trestat.*, III. kapitola.

⁴⁹ Tamt.

„Ve skutečnosti je dohled spojován s post-osvíceneckým požadavkem rovnosti a s tím, že předtím bylo obyvatelstvu upíráno právo na plné zapojení do politiky.“⁵⁰

„Systémy dohledu se historicky objevily v symbiotickém vztahu s demokratickou vládou a s rozšířením občanských práv.“⁵¹

„Pokud se měl stát ke svým občanům chovat rovnostářsky...což je výchozí bod pro další práva... musí být tito lidé jednotlivě identifikováni.“⁵²

„Ve své pravé podstatě není dohled antisociálním nebo represivním procesem.“⁵³

Demokratické společnosti fungují na principu spoluodpovědnosti všech občanů-voličů na fungování státu. Aby mohl občan státu uplatňovat svá občanská práva, musí se také podřídit svému začlenění do společnosti dohledu. Systémy dohledu mají tedy nejen represivní funkce, ale zároveň umožňují svým subjektům jisté výhody, například participaci ve fungování státu.⁵⁴

Pro tuto chvíli bude snad stačit, pokud zůstaneme u tvrzení, že dohled není jen mocenským nástrojem kontroly, ale že splňuje také jiné funkce. Konkrétněji bude o tomto tématu pojednáno v kapitolách o hledání etického rozměru dohledu.⁵⁵ Vraťme se nyní opět ke změnám, ke kterým podle Lyona začalo ve společnosti docházet s příchodem modernity.

Jedním ze společných rysů všech moderních institucí je důraz na racionální uvažování - snaha o co největší efektivitu za co nejnižší cenu. Důraz na tuto strategii vidí Lyon historicky poprvé ve vojenství, avšak zároveň se brání tvrzení, že vznik takového druhu

⁵⁰ Tamt.

⁵¹ *Electronic Eye*, s. 162.

⁵² *Electronic Eye*, s. 33.

⁵³ *Surveillance Society*, s. 31.

⁵⁴ *Electronic Eye*, s. 33.

⁵⁵ Viz níže kapitolu 3.

vojenství byl zároveň počátečním bodem vzniku moderního dohledu. Podle něj je situace příliš komplexní na to, aby zde mohl být vymezen jednoduchý příčinně-důsledkový vztah. Přesto je vztah vojenství a moderní společnosti velmi úzký:

„Moderní armáda se ve své úplnosti objevila společně se zárodky byrokracie – různé třídy funkcionářů nebo důstojníků, uniformy a disciplinační dril – všechno ve snaze dosáhnout efektivitu a snížit náklady na vojenské jednotky“⁵⁶

Vojenství podle Lyona jako první přivedlo byrokratický model organizace do ostatních odvětví. Válčení podpořilo rozšíření státního dohledu nad společností a to ve jménu dosažení válečných cílů.⁵⁷

Pro ilustraci bude vhodné uvést situaci v Británii během 1. světové války, tak jak ji popisuje Lyon. Tehdy bylo potřeba vytvořit soupisy zdravých a bojeschopných mužů a reorganizovat celou státní administrativu. Během války bylo nutné monitorovat veřejné mínění a mít přehled o státní produkci, aby bylo možné předvídat, zda země má reálnou šanci ve válce zvítězit. Vznikly nové bezpečnostní orgány, které měly za úkol sledovat podezřelé osoby a sbírat velké množství dat ve snaze odhalit špióny a jiná nebezpečí pro stát. S příchodem 2. světové války byla už Británie lépe připravena a stávající model dohledu se jen rozšířil a prohloubil. Byly zavedeny průkazy totožnosti pro všechny občany a to v zájmu bezpečnosti státu. V období války byla tato opatření vnímána spíše pozitivně a obecně se chápalo, že je to v zájmu bezpečnosti každého občana. Po válce se však průkazy totožnosti kvůli protestům zrušily.⁵⁸

Lyon zde popisuje proces, kdy původně vojenská organizace pronikla do celé společnosti a začala ji konstituovat. Z pozorování a sčítání vojáků, které se provádělo pro efektivnější možnosti vedení války, došlo postupně k zavedení pozorování a kontrolování celých skupin obyvatelstva – vše za účelem lepší koordinace a kontroly.

⁵⁶ *Electronic Eye*, s. 27.

⁵⁷ *Electronic Eye*, s. 29.

⁵⁸ Tamt., s. 29.

Dostáváme se tak k dalšímu rysu modernity. Tím je snaha o získávání maximální kontroly nad chaosem a snaha zabránit možným nepředvídatelným situacím. Jelikož byla společnost stále komplexnější a dosavadní techniky koordinace a kontroly již nebyla dostačující, bylo nutné aby byl vytvořen nový způsob administrace.

„Kvalitativní i kvantitativní nárůst administrativních úloh si vyžádal adekvátní systém, který by vše udržel pohromadě“⁵⁹

Bylo nutné vytvořit systém, který by umožnil v takto komplexní společnosti vybírat daně, pořizovat soupisy majetku, vytvářet a uchovávat důležité statistické údaje jako narození, svatba, úmrtí apod. Navíc každá takováto administrativní úloha si vynucovala vznik nových institucí, které by je řešily.⁶⁰

Narůstající byrokratické aparáty moderních společností tak získaly nový rys – sbírání osobních dat. Databáze složek s osobními daty o každém člověku konečně umožnily koordinovat nebo kontrolovat každého jednotlivce. Bylo možné získat lepší přehled o společnosti a vytvářet konzistentní systém, jak tento přehled a kontrolu udržovat.⁶¹

Tato strategie se týká nejen národních států, ale také kapitalistických podniků. Moderní kapitalista má na rozdíl od feudálního správce mnohem větší přehled o svých pracovnících. Díky strategiím dohledu může lépe plánovat, koordinovat a kontrolovat.

2.2.3 Od násilí k dohledu

Nově vzniklý systém dohledu se od tradičního modelu podstatně liší tím, že hlavním prostředkem k udržení pořádku není násilí. V národních státech se prosadily disciplinační techniky, které se nezakládaly na demonstraci násilí, ale spíše na rafinované subordinaci subjektů moci. Tyto strategie nejlépe popsal Michel Foucault v práci *Dohlížet a trestat*.⁶² Lyon na tomto místě poukazuje na dva principy – vyloučení a převýchovu. Věznice nejsou

⁵⁹ *Electronic Eye*, s. 30.

⁶⁰ Tamt., s. 30.

⁶¹ *Electronic Eye*, s. 33.

⁶² Viz kapitolu 2.1.2. *Panoptikon*

pouze místem trestu, ale také způsobem, jak - v ideálním případě - vštípit trestancům normy správného chování ve společnosti. Majitelé kapitalistických podniků rovněž nepotřebují na rozdíl od svých feudálních předchůdců uplatňovat násilné techniky. Mají nad svými zaměstnanci převahu díky tomu, že zaměstnanci jsou na nich existenčně závislí. Zároveň zaměstnavatelé uplatňují strategie dohledu. Díky nové administrativě dohledu je možné sledovat výkon každého pracovníka a to jak v čase tak prostoru. Je možné pozorovat jej při práci, aniž by o tom pracovník věděl. Všechny tyto techniky přispívají k tomu, že podnik pracuje co nejefektivněji.⁶³

Lyon se na tomto místě opět brání pouze negativnímu vnímání strategií dohledu. Z dohledu totiž profituje jak stát tak občan, stejně tak zaměstnanec i zaměstnavatel. Řád se upevňuje skrze dohled nad každým občanem a zároveň občané s tímto dohledem souhlasí, neboť díky tomu, že jsou systémem identifikováni, získávají jisté občanské výhody.

2.3 Elektronické technologie a zintenzivnění dohledu

2.3.1 Vztah času a prostoru - časoprostor

Jak již bylo zmíněno, moc a dohled k sobě vždy historicky patřili. Formy dohledu jsou přitom úzce spojeny s technologiemi, které jsou k tomuto účelu použity. Lyon zde cituje práci H. A. Innise. Podle něj měly všechny formy komunikačních technologií zásadní vliv na způsoby organizování vládnoucí moci. S vynálezem písma bylo možné svěřovat důležité informace mnohem spolehlivějšímu a bezpečnějšímu médiu, než jakým je lidská paměť. Díky tomu bylo možné uchovávat a předávat zákony, na kterých mohla civilizace stavět. Moc tak mohla lépe prostupovat celou společnost. Písmo se uchovávalo nejprve na kamenných deskách a hliněných tabulkách. Texty vryté do takovýchto médií však nemohly být dostupné celé společnosti, což zásadně limituje možnosti působení moci. Ke změně podle Innise došlo až s vynálezem pergamenu. Pergamenové svitky bylo mnohem jednodušší přepravovat na velké vzdálenosti, a tak bylo možné spravovat tak velká území, jakým byla římská říše. Dalším zlom potom přišel až s vynálezem knihtisku, kdy se díky tomuto Guttenbergově vynálezu mohly tiskoviny dostat do rukou každému. Innis pro tento

⁶³ *Electronic Eye*, s. 26-27.

přechod používá termín „gutenbergská revoluce“⁶⁴. S knihtiskem prudce vzrostly možnosti politické moci a Lyon zde vidí jeden ze základních stavebních kamenů důležitých pro vývoj dohledu v podmínkách modernity.⁶⁵

Nové technologie dohledu, které využívají elektronické komunikační technologie, se však od původních technik dohledu modernity začínají výrazně odlišovat. Zdá se, jakoby s novým médiem došlo opět k novému zlomu v administraci moci. K tomu, abychom mohli porozumět tomuto přechodu, je podle Lyona nutné osvětlit Innisovu práci ještě z jiného úhlu. Nové komunikační technologie, kromě toho, že mají vliv na distribuci moci, ovlivňují také zvláštním způsobem spojování času a prostoru. Podle Lyona se společnosti dohledu, které již překonaly modernistické techniky dohledu, vyznačují specificky novým vztahem mezi časem a prostorem:

„Nárůst společností dohledu může být nahlížen jako vývoj nových časoprostorových vztahů“⁶⁶

„Je užitečné vnímat technologické artefakty tak, že slouží k tomu, že udržují pohromadě nebo k sobě svazují čas a prostor odlišným způsobem.“⁶⁷

Již v novém médiu - textu se na jednom místě ‚svazuje‘ minulost i přítomnost. Je tím míněno, že text, který byl napsán v minulosti, je možné pouhým opětovným přečtením kdykoliv zpřítomnit a poté znovu uchovat pro minulost. Časově oddělené okamžiky se v textu spojí. Před vynálezem písma, v rámci kultury, která se předávala ústně, to nebylo možné. S vynálezem telegrafu a telefonu byla poté umožněna masivní komunikace na dálku, a to v jediném okamžiku. Zde se opět jedná o ‚svazování‘, tentokrát různých míst pod jednu komunikaci. Odpadl zde problém s časem, který je potřeba k doručení zprávy. Komunikace probíhá v jednom okamžiku mezi dvěma navzájem od sebe vzdálenými

⁶⁴ Tuto koncepci později ve své práci *Gutenbergova galaxie* dále rozvíjí např. také Marshall McLuhan. V češtině je tento autor dostupný ve výboru z díla: McLuhan, M., *Člověk, média a elektronická kultura: Výbor z díla*, Brno: Jota, 2000.

⁶⁵ *Electronic Eye*, s. 23.

⁶⁶ *Surveillance Society*, s. 17.

⁶⁷ *Surveillance Society*, s. 18.

místy. Díky tomu bylo možné, aby velká část populace mohla mezi sebou udržovat vztahy na dálku. V této situaci, která podle Lyona nastala během 20. století příchodem elektronického věku, již nelze chápat čas a prostor jako zcela ohraničené veličiny.⁶⁸

Ohraničený čas a prostor je podle Lyona hranicí modernity, kterou jsme již zřejmě překročili. Zásadním technologickým artefaktem, který významně ovládal tehdejší dobu, jakožto prostředek ke koordinaci sociálních aktivit bylo masové rozšíření hodin a různých časových rozvrhů jakožto prostředku k dohledu.⁶⁹

Čas je přesně odpočítáván hodinami a prostor lze architektonicky ohraničit. V době, kdy nebylo možné komunikovat na dálku nezávisle na čase – kdy přenos informace na určité místo si vyžadoval relevantní a počítatelný časový úsek - tehdy ještě byl čas a prostor ohraničen. Do tohoto ohraničení bylo možné situovat subjekty dohledu a sledovat a kontrolovat jejich aktivity.

„Například kapitalističtí podnikatelé mohli mít nad svými pracovníky značnou kontrolu. Ti byli prostorově shromážděni po dobu pevně daných časových úseků.“⁷⁰

„Rozdíl mezi pracovním životem v tradičních společnostech a v moderních kapitalisticko-průmyslových společnostech je osvětlen, pokud se zamyslíme nad časem a každodenní rutinou. Zatímco v prostředí, které bylo primárně agrární, byla každodenní rutina vynucována ročním obdobím, denní dobou, přílivem a odlivem, moderní pracovní rutina je řízena hodinami.“⁷¹

Továrník, který měl určitý časový harmonogram a v tovární hale velké hodiny, mohl své pracovníky kontrolovat a ovládat, aniž by na ně musel použít násilí. Zaměstnanec má být v dohodnutý čas na dohodnutém místě a vykonat dohodnutý podíl práce. Pokud se těmto

⁶⁸ Tamt., s.18 nebo také *Electronic Eye*, s. 23.

⁶⁹ *Surveillance Society*, s. 18.

⁷⁰ *Surveillance Society*, s. 17.

⁷¹ *Electronic Eye*, s. 34.

pravidlům podřídí, je mu vyplácena mzda, pokud nikoliv, je z pracovního procesu vyloučen – jednoduchý, levný a velice efektivní způsob disciplinujícího dohledu.

V druhé polovině 20. století je tato nadvláda hodin a časových harmonogramů zefektivňována novými technologiemi elektronického dohledu.

2.3.2 Od časových harmonogramů a hodin k počítačům

„Ke konci 20. století roste stále více důraz na rychlost výpočtů a rychlost komunikace, tak, že zredukovaný čas ruší vzdálenosti v prostoru. Čas a prostor může být s použitím nových technologií od nynějška svázán mnohem jednodušeji.“⁷²

„Pracovní proces je úzce integrován a koordinován nikoliv skrze geografickou blízkost, ale pomocí proudů informací, díky nimž lze vše navzájem propojit.“⁷³

Lyon v této souvislosti hovoří především o počítačích a elektronických komunikačních technologiích, které zintenzivňují koordinaci sociálních aktivit v čase a prostoru.

„Zatímco hodiny se zjevně staly nezbytnou součástí mechanismů moderního dohledu, zvláště v kapitalistické továrně, počítač dnes také koordinuje aktivity v čase a prostoru včetně aktivit, které leží již za hranicemi sféry produkce.“⁷⁴

„Počítače, nebo přesněji kombinace schopností počítače s telekomunikací – často zmiňována jako „informační technologie“ –

⁷² *Surveillance Society*, s. 18.

⁷³ *Surveillance Society*, s. 57.

⁷⁴ *Electronic Eye*, s. 34-35.

stojí zdá se za obrovskou expanzí shromažďování osobních dat v pozdním dvacátém století“⁷⁵

Počítače umožnily vytvářet databáze s osobními údaji a akcelerovaly vzájemné propojování těchto databází. Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, soupisy osobních údajů byly vyhotovovány již ve starověkých civilizacích. Teprve od počátku moderní doby však bylo technicky proveditelné shromažďovat skutečně rozsáhlé a podrobné databáze složek o jednotlivých osobách. Následně narůstal počet administrativních úloh, které bylo potřeba vykonávat. Obrovský byrokratický systém již nebylo možné efektivně zvládat bez použití nových technologií. Můžeme tedy říci, že počítače nezavádějí zcela nový způsob dohledu, spíše zefektivňují a zintenzivňují ten stávající.

*„Od ostatních strojů se počítače liší tím, že mají ‚paměť‘ a proto, že mohou ‚mluvit‘ jeden s druhým prostřednictvím telekomunikace...
...na rozdíl od strojů raného industrialismu, které znásobují sílu svalů, počítače mohou být naprogramovány k tomu, aby vykonávaly funkce spojované s duševními schopnostmi“⁷⁶*

Lyon hovoří o využití informačních technologií v souvislosti s tvorbou databází a jejich vzájemným propojování a porovnáváním. Databáze podle něj představují extenzi lidské paměti a telekomunikační systémy umožňující propojování jednotlivých databází vylepšují schopnost komunikace. IT⁷⁷ použité pro dohled dokážou udržovat na jednom místě obrovské množství osobních dat a zároveň je vysokou rychlostí předávat dál. Srovnání např. se zastaralými papírovými šanony s osobními složkami ukazuje, do jaké míry zvyšuje použití IT efektivitu dohledu.⁷⁸

Ještě než přistoupíme k hlubšímu rozboru jednotlivých aspektů intenzivnějšího dohledu s použitím IT, chtěl bych se krátce pozastavit nad důležitým bodem Lyonova myšlení,

⁷⁵ *Electronic Eye*, s. 40.

⁷⁶ *Electronic Eye*, s. 45.

⁷⁷ IT tj. informační technologie.

⁷⁸ *Electronic Eye*, s. 45.

které jej do značné míry odlišuje od ostatních teoretiků *Surveillance Studies*. Proto je mu vyhrazena následující podkapitola.

2.3.3 Nejednoznačný vztah společnosti a technologie – technospolečnost

V Lyonově díle lze dohledat bezpočet odkazů na jeho názor na technologický determinismus. Podle něj nelze na otázku, zda technologie ovlivňuje společnost či naopak, odpovědět zcela jednoznačně.

„Soustředit se na důsledky technologického vývoje jistě nezakládá technologický determinismus. Přesto, tak jak jsem naznačoval dříve, to, co dalo novým technologiím šanci, je nárůst demokratického politického zřízení společně s pocíťováním nutnosti větší vojenské a ekonomické koordinace.“⁷⁹

„Skutečnost, že informační technologie poskytují nástroj nebo prostředek k posílení dohledu neznamena, že kapacita dohledu je důsledkem technologických tlaků.“⁸⁰

„Počítače a telekomunikační systémy, které se používají k systémům dohledu, vznikaly v politických, ekonomických a kulturních kontextech, které přispívaly k jejich formování a řízení.“⁸¹

Lyon proto ve svých pozdějších knihách spíše než o společnosti a technologii hovoří o techno-společnosti:

„Psát slovo ‚technologie‘ jako oddělenou entitu je zavádějící. Jako může být termín ‚čas a prostor‘ zredukován na ‚časoprostor‘, stejně tak ‚technologie a společnost‘ by bylo lepší zredukovat na ‚technospolečenský‘.“⁸²

⁷⁹ *Electronic Eye*, s. 165-166.

⁸⁰ *Electronic Eye*, s. 88.

⁸¹ *Electronic Eye*, s. 42.

⁸² *Surveillance Society*, s. 23.

Podle Lyona je technologie až příliš často považována za prvotního hybatele společenských změn. To je však přílišné zjednodušení, neboť vztah mezi společností a technologií je komplexním procesem. Počátek moderního dohledu si vyžadoval stále dokonalejší technické prostředky, které by umožňovaly zvládat přibývajících administrativní úlohy. S příchodem IT prudce vzrostl objem dat, se kterými bylo možné manipulovat. Na druhou stranu lze ale rovněž říci, že právě díky tomu, že se objevila technologie umožňující operovat ve velké rychlosti s velkými objemy dat, došlo ke změně struktury dohledu ve společnosti. Pro obě varianty existuje dostatek argumentů, a tak Lyon zavádí termín *„technospolečnost“*.

2.3.4 Dataveillance

V souvislosti s nástupem nových technologií dohledu se objevuje nový do češtiny obtížně přeložitelný pojem *„dataveillance“*. Jde o spojení *„data“* a *„surveillance“* a jako jeho autora uvádí Lyon australského počítačového vědce Rogera Clarka. *„Dataveillance“* popisuje kvalitativní a kvantitativní změny v dohledu, které se odehrály s nástupem informačních technologií. Lyon je vyjmenovává zde:

„Všechno, co společnost dohledu potřebuje, je široká škála systémů s osobními daty, které jsou propojeny telekomunikačními sítěmi s konzistentním identifikačním schématem.“⁸³

Systémy *„dataveillance“* můžeme nalézt u státních i u komerčních organizací. Jak stát, tak také tyto komerční organizace disponují rozsáhlými databázemi, které jsou skrze různé komunikační technologie vzájemně propojeny. U „papírového dohledu“ něco takového nebylo možné.

Clarke rozlišuje *„dataveillance“* masového a osobního charakteru. *„Osobní dataveillance“* probíhá na základě osobního klientského vztahu s institucí – příkladem může být komunikace s bankou, pojišťovnou, obchodníkem atd. Klient dobrovolně a na základě přímé komunikace poskytuje svá osobní data za účelem získání nějakých výhod, které z toho pro něj plynou. *„Masová dataveillance“* je naopak dohled, který již s přímým vztahem klient-instituce nemá nic společného. Operace s osobními data již provádějí

⁸³ *Electronic Eye*, s. 48.

samotné instituce nezávisle na aktivitách jejich klientů. Data jsou například rozdělována do různých kategorií, na základě nichž je potom s nimi dále zacházeno. Klient nemůže tyto manipulace se svými osobními daty nijak ovlivňovat, avšak výsledek těchto operací má podstatný vliv na jeho reálný život. Může nebo naopak nemusí být například uznán jako vhodná osoba pro bankovní půjčku, vstup do letadla, či pro nárok na pojištění. Databáze jednotlivých institucí se navíc spojují a porovnávají si svá data. Lyon uvádí příklad ze Spojených států, kde o každém občanu existuje složka v komplexní propojené databázi Ministerstva zdravotnictví, financí a školství. Díky IT je potom možné, aby spolu jednotlivé instituce snadno komunikovaly, a tak získaly velice podrobný obraz o subjektech doзору.⁸⁴

David Lyon upozorňuje, že takovéto zacházení s daty je již v rozporu s právem, jelikož je narušena presumpce nevinu.⁸⁵ Může se potom stát, že člověk, který je muslim a zároveň je o něm veden záznam, že se nějak dostal do kontaktu s teroristickou organizací – i když třeba jako novinář - nemusí být vpuštěn do letadla, i když se nedopustil ničeho protiprávního.

2.3.5 Mizení těla - datový obraz

Jak již bylo řečeno výše, s příchodem IT se začalo cosi zvláštního dít se vnímáním času a prostoru - jejichž hranice se stále více ztrácí. David Lyon zde hovoří o problematice mizení těla a snahách o jeho obnovení.

„Vzestup společností dohledu má co do činění s mizením těl. Těla mizí, když děláme věci na dálku[...]

*...Dnes je vyvíjeno velké úsilí k tomu, aby se tato vzdálená těla znovu objevila[...]*⁸⁶

Dnes je díky IT snadné provádět nekonečné množství operací na dálku, aniž by byla nutná vlastní tělesná přítomnost. To samozřejmě staví před nové úkoly systémy dohledu, které

⁸⁴ *Electronic Eye*, s. 49-50.

⁸⁵ *Electronic Eye*, s. 50.

⁸⁶ *Surveillance Society*, s. 15.

byly původně navrhovány pro sledování fyzické přítomnosti jedince v konkrétní čas na konkrétním místě. Systémy dohledu se tak postupně přeorientovaly ze sledování těl na sledování stopy, kterou po sobě lidská těla při svých každodenních aktivitách zanechávají. Zrodil se koncept tzv. *data-obrazů*.

„Informační technologie proměňují dohled zásadním způsobem a to tím, že umožňují vytvářet integrované profily jednotlivých občanů.“⁸⁷

Lyon se zde opět vyhýbá technologickému determinismu, a proto také nelze jednoznačně říci, že spojení IT a telekomunikací způsobilo oddělení těl. Lyon o IT a telekomunikacích tvrdí, že

„rozhodně jsou primárními prostředky oddělení těl, ale to, jak se to děje je komplexní záležitostí sociálně-technologických vztahů.“⁸⁸

Pojem *datový obraz* odkazuje David Lyon k newyorskému profesoru Kennethu Laudonovi a to v souvislosti s popisem nové kategorie vztahů, které se zrodily s příchodem technologií. Tyto kategorie vztahů jsou zprostředkovávány daty, která jsou získávána od jednotlivých lidí. Každé rozhodování o konkrétních jedincích potom závisí na datech, která jsou o nich k dispozici. Dochází tak k situaci, kdy ačkoliv jsou o nás data získávána nepozorovaně a na dálku, např. při nákupu kreditní kartou, rozhodování učiněná na základě vzniklého *datového obrazu* se nás potom mohou velmi citelně dotýkat.⁸⁹

Člověk potom může mít svůj datový obraz *dobrý* nebo *špatný* – může to znamenat, že je *„rizikový pojištěnec“* nebo *„přijatelný pro získání úvěru“* atd. Je evidentní, že tak vyvstávají důležité etické otázky, které však budou řešeny až ve třetí části této práce.

Ke sbírání, ukládání a dalšímu zpracování dat se používají v IT databáze. V době, kdy se ještě masově nepoužívaly systémy výpočetní techniky, mohla databáze zaplnit několik místností. Nové technologie dosti podstatně snížily nároky na *„skladování“* dat. Počítačové databáze zároveň kromě své obrovské kapacity umožňují, jak Lyon popisuje, *„nezjistitelné*

⁸⁷ Electronic Eye, s. 83.

⁸⁸ Surveillance Society, s. 17.

⁸⁹ Electronic Eye, s. 84.

vymazávání nebo změny dat, společně s nesmírnou schopností síťového propojování pomocí nových telekomunikací.“⁹⁰

Rozsáhlé databáze s osobní dokumentací vlastní velké organizace, ať už státní nebo komerční. Lyon hovoří o potenciálu nových technologií k monopolizaci:

„To, zda někdo o někom něco ví, je stále více záležitostí počítačových databází. To, kdo vede databáze a kdo smí anebo nesmí mít do nich přístup, úzce souvisí s distribucí moci.“⁹¹

2.3.6 Kapacita dohledu – 4 faktory

Pro další kapitoly této práce je důležité osvětlit ještě jeden pojem. K tomu, aby se dalo nějak hovořit o efektivitě a rozsahu dohledu, používá David Lyon termín ‚kapacita dohledu‘. Inspiroval jej výzkum, který provedl James Rule, když se pokoušel u soudobých systémů dohledu zjišťovat, jak jsou daleko, či blízko tomu, aby se staly totalitními systémy. Rule zkoumal v Británii nakládání s řídičskými průkazy, národním pojištěním, ve Spojených státech amerických sledoval chování úvěrových společností a bank. Ve výsledku dospěl k tomu, že efektivita a rozsah systémů dohledu – tedy ‚kapacita dohledu‘ - stále roste. Rule vymezuje 4 faktory, které jsou u dohledu sledovatelné, a Lyon je přejímá, i když je poněkud upravuje.

„Můžeme pracovat se čtyřmi dimenzemi kapacity dohledu: první; velikost složek, druhá; všeobecnost jejich dosahu, třetí; rychlost toku a čtvrtá; průhlednost subjektu[...]

[...]Ostatní faktory, které se objevují při technologickém vývoji, jsou důležité, ale nikoliv nezbytně nutné k tomu, aby ovlivňovaly kapacitu dohledu.“⁹²

Co se týče ‚velikosti složek‘ – tedy rozsahu souboru osobních dat, kterými systém disponuje - není zde mezi oběma autory velký rozdíl. ‚Všeobecností dosahu‘ Rule původně

⁹⁰ *Electronic Eye*, s. 45.

⁹¹ Tamt.. s. 45.

⁹² *Electronic Eye*, s. 52.

zamýšlel popsat stupeň centralizace instituce systému dohledu. Lyon zde ale dodává, že k tomu, aby dohled zasahoval skutečně do co nejvíce oblastí, je toho dosahováno nejen centralizací, ale rovněž pomocí decentralizovaných bodů systémů dohledu, které jsou vzájemně propojeny a tvoří síť. ‚Rychlost toku‘ je měřitelná rychlost spojení mezi jednotlivými uzly systému dohledu. ‚Průhlednost‘ subjektu znamená viditelnost subjektu dohledu pro systém. Čím větší množství spojení existuje mezi subjektem dohledu a systémem, tím viditelnější je potom tento subjekt pro systém.⁹³

V souvislosti s kapacitou dohledu hovoří Lyon rovněž o tendenci současných systémů dohledu k „nasyčení se ze sebe sama“. Tuto vlastnost vyzoroval opět James Rule a souvisí s propojením databází mezi sebou. Jednotlivé organizace se snaží získávat osobní data stále méně z přímé interakce se subjekty dohledu (tedy ‚osobní dataveillance‘), namísto toho se snaží zachytit co nejvíce stop zachycených v systémech (‚masová dataveillance‘). Síť systémů dohledů je tak stále hustší a stále méně vyžaduje naši aktivní spoluúčasť a to především tím, že tyto systémy využíváme při každodenních aktivitách.⁹⁴

2.4 Současné podoby dohledu.

Tématem následující podkapitoly jsou některé charakteristické rysy jednotlivých systémů dohledu. Toto dělení na „jednotlivé systémy“ je ve společnosti 21. století již spíše pracovní. V současnosti totiž dochází k jejich vzájemnému propojování – k jevu, který Lyon označuje jako ‚surveillance assemblage‘ (seskupení dohledů)⁹⁵

2.4.1 Státní administrativa

*„Moderní stát je pokročilá forma organizace, jejíž administrativní byrokracie se zabývají jednak především dohledem a udržováním sociálního řádu a zároveň řízením ekonomiky[...]
[...]*Tyto úlohy zahrnují široké spektrum: od zaznamenávání porodů, sňatků a úmrtí, přes výběr a znovu vyplácení daní, po udržování ozbrojených sil k obraně území a zájmů. Národní státy tak hrají**

⁹³ *Electronic Eye*, s. 55.

⁹⁴ Tamt., s. 55.

⁹⁵ *An Overivew*, s. 95.

*významnou roli ve zpracovávání prostředí, ve kterém se odehrávají lidské aktivity, a tak kontrolují jejich umístění v čase a prostoru.*⁹⁶

Je evidentní, že žádná jiná instituce nemá na každý okamžik lidského života tak velký vliv jako stát. Stát vytváří prostředí, v němž se každodenně pohybujeme a na toto prostředí má také jisté právo dohlížet a kontrolovat jej. Proto je moderní stát a dohled v nerozlučném spojení.

Lyon uvádí Švédsko jako stát s jedním z nejvyvinutějších systémů dohledu. Již v roce 1987 se podle statistik každý svobodný dospělý občan Švédska objevoval nejméně ve stovce informačních systémů a pro osobu, která žije v manželském svazku je to dokonce dvakrát tolik. Stát o každém občanovi shromažďuje data jako například vzdělání, zaměstnání, sociální mobilita, fyzické i mentální zdraví, zneužívání alkohol nebo drog a různé kriminální záznamy.⁹⁷

Velká Británie je rovněž státem s velice hustou sítí dohledu. Pod hrozbou irského terorismu začal být od roku 1980 kolem centra Londýna budován tzv. „Kruh oceli“. Jde o pásmo se zostřenou ostrahou. Hustá síť kamer je napojena na komplexní počítačový systém. Je tak možné sledovat jakýkoliv náznak teroristických aktivit. Tyto kamery jsou schopny ze 100 metrů přečíst nápis na krabičce od cigaret.⁹⁸ Tento systém dokáže detekovat státní poznávací značku u automobilů a zjistit, zda se jedná o kradené nebo podezřelé vozidlo. Navzdory mírovým jednáním a uklidnění situace tento systém nadále zůstává a je dokonce stále více rozšiřován. Stal se součástí integrovaného systému, který využívají další instituce jako například policie, probační služby a další bezpečnostní složky. Je tak možné detailně sledovat pohyb jakéholiv vozidla a pokud se například zdržuje někde příliš dlouho, systém je označí jako „podezřelý“. Nežádoucím důsledkem zavedení tohoto systému dohledu došlo k posunu od mapování zločinu jako takového ke sledování konkrétních „zločinců“ – tzv. „proaktivní sledování“. V databázích jsou uvedeny podezřelé

⁹⁶ *Electronic Eye*, s. 85.

⁹⁷ Tamt., s. 85.

⁹⁸ *Surveillance Society*, s. 33.

objekty, které jsou potom aktivně vyhledávány a sledovány. Systém tak může sloužit k prevenci kriminality a k jejímu předvídání.⁹⁹

V Japonsku byl zosťren systém dohledu z podobných důvodů jako ve Velké Británii. Po plynových útocích v tokijském metru v roce 1995 došlo k mnohým preventivním opatřením proti organizovanému zločinu – odposlechy, zachytávání faxové komunikace, počítačových dat a e-mailů. Zdá se, že zesílení státního dohledu je úzce spjato s tzv. „krizovými opatřeními“.¹⁰⁰ Toto tvrzení zcela potvrzují systémy kontrol, které se masově rozšířily po útocích z 11. září 2001.

Lyon poukazuje na to, že ačkoliv takto hustá síť dohledu může znít velmi „orwellovsky“, tento systém znamená pro občany státu dohledu rovněž výhody. Dohled lze podle něj také vnímat jako prostředek sociální konstrukce. Dohled nemusí být jen omezující či příliš intruzivní, ale může integrovat společnost v jeden smysluplný celek. S technologickou revolucí došlo ke změně v časo-prostorových vztazích mezi lidmi - dochází k mizení těl. Společnost se podle něj stále častěji obejde bez vztahů, kde by byla potřeba fyzická přítomnost jeho účastníků. Přesto tyto vztahy významně přispívají k integračním procesům ve společnosti. Tato integrace ale neprobíhá tradiční cestou, jak bylo v minulosti obvyklé:

„Stejně tak jako tyto vztahy nabírají rychlost, přibývají snahy o náhradu tradičních forem integrace. Odosobněné a abstraktní vztahy jsou spíše než v lidské paměti udržovány v databankách a v systémech počítačové sítě. Soustředěná a cílevědomá pozornost, která je zaměřována na osobní detaily a o které hovoříme jako o dohledu, je především způsob, jak udržet pohromadě odosobněné vztahy.“¹⁰¹

Státy se podle Lyona pokouší o vytváření plně integrovaných systémů dohledu. Složky jednotlivých občanů neustále narůstají a jsou k dispozici různým dalším lidem a institucím. Lyon zde hovoří o tzv. ‚konceptu úplné osoby‘, který se již prosadil ve Velké Británii:

⁹⁹ *Surveillance Society*, s. 40.

¹⁰⁰ *Surveillance Society*, s. 33. nebo *An Overview*, s. 97.

¹⁰¹ *Surveillance Society*, s. 16.

„V praxi ‚koncept úplné osoby‘ znamená, že široký rozsah dat o každém občanovi je k dispozici mnohým úřadům a ve vzdálených zeměpisných polohách skrze počítačové terminály, které jsou umístěny na oblastních úřadech. O lidech se ví prostřednictvím jejich datových obrazů. A tak záležitosti jako příjem, zaměstnání, vzdělání, zdraví, bydliště, výdaje, rodinní příslušníci a podobně jsou zaznamenávány a uchovávány v ústředním systému. Tento systém je přístupný pomocí Čísla národního pojištění¹⁰², které se nachází na plastických strojově čitelných kartičkách.“¹⁰³

Tento systém byl zaváděn v Británii již v roce 1977 jako *Operační strategie* (Operational Strategy) Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva Sociálního zabezpečení. Současný dohled je již mnohem rozvinutější a rozšířil se do mnoha zemí. Nejrozvinutější systémy dohledu existují podle Lyona především ve skandinávských zemích, následuje Velká Británie, Francie, Kanada a USA.¹⁰⁴

V současnosti již nelze hovořit o ryze státním dohledu, neboť role státu se radikálně proměňuje. Osobní data dnes proudí nejen v rámci státu, ale přesahují jej a to díky prolínání státního dohledu s komerčním sektorem. Nejdůležitější roli hrají podle Lyona v tomto ohledu pojišťovny. Ačkoliv jejich cílem není získávat a udržovat moc, vykonávají ji v podobné míře jako stát. Pojišťovny potřebují mít co nejpřesnější informace o svých klientech. Na základě získaných dat se poté rozhodují, do jaké míry je riskantní uzavřít s klientem smlouvu o pojištění. Jsou tak znevýhodněny určité skupiny obyvatel a Lyon poznamenává, že často na základě domněnek nebo dokonce předsudků. Rozhodnutí, která pojišťovny činí, jsou zcela nezávislá na státě, avšak ovlivňují každodenní život podstatného množství obyvatelstva. Databáze dat, kterými pojišťovny disponují, jsou navíc často získávána přímo od státu. Vzniká tak velice komplexní systém dohledu, který dalece přesahuje i ty nejtemnější orwellovské vize o státním dohledu.¹⁰⁵

¹⁰² National Insurance Number – pozn.překl.

¹⁰³ *Electronic Eye*, s. 95.

¹⁰⁴ *Electronic Eye*, s. 94-101.

¹⁰⁵ *Surveillance Society*, s. 34.

2.4.2 Policejní dohled a bezpečnost

Technologická moc policie za posledních několik desetiletí značně vzrostla. Na konci 19. století již nebylo možné vzhledem k zvyšující se mobilitě populace aplikovat stejné policejní metody jako dříve. Jednotlivé oddíly policie musely začít pracovat mnohem koordinovaněji a to jak uvnitř hranic států, tak také mezinárodně. Vznikaly různé informační sítě a instituce globalizované ostrahy typu Interpol aj. Informační kapacita policie tímto podle Lyona rapidně vzrostla. Všechny tyto změny usnadnilo použití informačních technologií. Ještě do 60. let 20. století byla hlavním způsobem policejního dohledu fyzická přítomnost uniformovaných strážců zákona. S nástupem informačních technologií dochází ke změně. Nové systémy dohledu umožňují efektivnější detekci kriminality a také její prevenci a předvídání.¹⁰⁶

To, co tento nový policejní dohled charakterizuje je tzv. ‚komunitní ostraha‘ (community policing). Jde o monitorování aktuální informační infrastruktury ještě před tím, než dojde ke zločinu. Sledují se změny v databázích, vyhledávají se podezřelé aktivity a pachatelé zločinu. Na základě monitorování informační databáze tak může policie získávat údaje o zločinu a nepokojích a získává tak výhodu je předvídat.¹⁰⁷ Lyon hovoří o tzv. ‚kategorickém podezírání‘ (categoric suspicion). Policie se pokouší zredukovat riziko kriminální činnosti tím, že již předem podezírá některé vybrané skupiny obyvatel, u kterých je větší pravděpodobnost, že poruší zákon. Dochází tak nepochybně k vyloučení těchto skupin, které je díky rozvoji elektronických technologií stále více posilováno.¹⁰⁸

Policie až příliš spoléhá na ‚objektivní data‘ získaná díky IT, a tak již není tolik v osobním kontaktu s občany. Může tak dojít k mnoha zásadním omylům a s občany může být jednáno protiprávně, aniž by měli dostatečné možnosti k tomu, aby na toto jednání mohli adekvátně odpovědět.¹⁰⁹ O tomto problému se bude detailněji hovořit ve třetí části práce, která je věnována etickým problémům dohledu.

¹⁰⁶ *Electronic Eye*, s. 112-113.

¹⁰⁷ *Electronic Eye*, s. 113.

¹⁰⁸ *An Overview*, s. 105.

¹⁰⁹ *Tamt.*, s. 105,

2.4.3 Obrana státu a zpravodajské služby

Válka a dohled spolu byli vždy nějak spojeni. Včasné získání aktuálních informací o nepříteli stejně jako o vlastních silách je ve válce často rozhodující. Lyon si všímá, že opatření, která se zavádí pro válečné účely, mají důležitý vliv na podobu systémů dohledu ve společnosti vůbec.

„Dvacáté století je stoletím totální války. Je to poprvé, co byly celé společnosti, nejen ozbrojené síly, zapojeny do válčení. To kromě jiného znamenalo, že zpravodajské služby rozvinuly své kapacity nejen ke špionáži za hranicemi, ale také k monitorování domácí populace.“¹¹⁰

Začátkem 21. století po teroristických útocích na USA došlo nejen v Americe, ale na celém světě k nebyvalému nárůstu počtu a intenzity bezpečnostních systémů. Pro tuto téměř posedlost bezpečností uvádí Lyon termín Garyho T. Marxe *‘maximum security society’* (společnost maximální bezpečnosti). Ve společnosti „strachu“ vzniká ideální klima pro další posilování technologií dohledu.¹¹¹ Není obtížné se domnívat, že stejně tak, jako tomu bylo v mnoha případech, důmyslné systémy dohledu nebudou demontovány ani v případě většího míru.

Je na místě se domnívat, že nárůst moci bezpečnostních služeb musel vyústit v omezení občanských práv. Podle Lyona je však toto omezení zároveň daní za ochranu občanů před vnější nebo vnitřní hrozbou. V Británii například vznikla *GCHQ* (General Communication Headquarters) ve Spojených státech NSA (National Security Agency) a v Kanadě CSIS (Canadian Security Intelligence Service). Tyto státní instituce využívají nejvyspělejší technologie k monitorování vnitrostátních komunikačních kanálů. Tyto technologie jsou podle Lyona vždy o několik kroků napřed než je současná legislativa. Uvádí příklad, kdy digitalizace *‘Systém X’* telefonních linek britského Telecomu umožnila naprosto nepozorovatelné odposlechy a *GCHQ* tak mohla nerušeně sledovat každou komunikaci.

¹¹⁰ Electronic Eye, s. 114.

¹¹¹ *An Overview*, s. 106.

Od roku 1985 je prý v zájmu národní bezpečnosti nebo při sledování závažného zločinu možné odposlouchávání, pokud to schválí předseda vlády.¹¹²

Lyon tvrdí, že institucí jako je GCHQ je více a nikdo přesně neví, kdy a kde se odposlechy odehrávají. O odposleších se veřejnost dozvídá až při nějaké veřejné kauze. V zemích bohatého Západu, o nichž Lyon hovoří, bývají údajně odposlouchávání různí levicově orientovaní lidé, pacifisté, environmentalisté atd. V roce 1991 například Kathleen Tacchi-Morrisová, zakladatelka organizace Ženy pro světové odzbrojování (Women for World Disarmament) zjistila, že její telefonní hovory monitoruje *GCHQ*.¹¹³

Lyon ukazuje, že tyto instituce pro monitorování komunikací bývají velmi těsně provázány s nejnovějšími technologiemi a samotná americká NSA (National Security Agency) například dohlíží na kódovací systémy firmy IBM, jež mají za úkol vytvářet bezpečnostní kódování, které se používá například v elektronickém bankovníctví. Závislost národní bezpečnosti na nových technologiích je podle Lyona kontroverzní záležitostí a je dobré ptát se, do jaké míry přijímají tyto bezpečnostní agentury odpovědnost za demokracii.¹¹⁴

2.4.4 Kapitalistická situace a dohled na pracovišti

Tam, kde se produkuje kapitál, existuje rovněž specifický způsob dohledu. Produkce je pečlivě kontrolována prostředky kontroly. Tento dohled opět nepůsobí na bázi donucovací síly, ale je to sledování, od něhož se odvíjí sankce nebo ohodnocení. To jsou nejlepší prostředky, jak zvyšovat u pracovníků efektivitu.¹¹⁵ Firmy, které pracují s informacemi, mají často velmi dobré informace také o svých zaměstnancích. Tyto informace jsou často sbírány pomocí automatických počítačových systémů (CBPM – Computer Based Performance Monitoring). CBPM umožňují zaměstnavatelům sledovat své zaměstnance a

¹¹² *Electronic Eye*, s. 114 – 115.

¹¹³ *Electronic Eye*, s. 116.

¹¹⁴ *Tamt.*, s. 116.

¹¹⁵ *Electronic Eye*, s. 121.

přítom nebyť vidění, což představuje klasické panoptické schéma se všemi jeho důsledky.¹¹⁶

Organizace průmyslové výroby se transformovala společně s přeměnami sociální organizace. I zde docházelo k přechodu od osobního způsobu řízení k neosobnímu a byrokratickému. Nárůst potřeby psané komunikace podmínil inovaci v technologiích. Zaměstnanec, který pracuje podle pevně daných harmonogramů, je uzavřen ve vymezeném prostoru, kde je sledován.¹¹⁷

V kapitalismu druhé poloviny dvacátého století ale docházelo pozvolna ke změně v produkci. V předchozí tzv. *fordovské éře* bylo cílem vyrobit co nejvíce standardizovaných kusů za co nejnižší cenu. Inspirací pro toto pojmenování byla Fordova továrna na automobily. Tento způsob vědeckého řízení podniků - jinými slovy také *taylorismus* - byl založen na standardizaci produkce, snížení ceny, centralizaci plánování, hierarchii autorit a pevné organizaci založené na specifických pracovních postech. Lyon popisuje tři základní procesy dohledu, které zde probíhaly: kontrola a hodnocení pracovníků, kontrola produkce v souladu s hodnocením pracovníků a plánování a monitorování produkce pomocí prostředků centrálního řízení.¹¹⁸

Můžeme pozorovat, že IT zde později musely sehrát klíčovou roli pro hlubší byrokratizaci pracovního řízení a že pracovníci byli díky tomu podrobováni mnohem intenzivnějšimu dohledu – např. kamerový dohled, měřidla ve vozidle kamionu, testování nových pracovních sil ve vnějších databázích, používání kódových karet pro vstup do budovy, identifikace přes otisk prstů nebo obraz duhovky, čárové kódy, zaheslované vstupy do budovy apod. Tyto technologické metody plní hned dvojí funkci. Jednak slouží ke kontrole pracovníků, neboť lze kdykoliv sledovat, v jakém čase a na jakých místech se nacházejí. Zároveň je snadné takto měřit jejich efektivitu. Lyon popisuje, jak se takto dohled stává méně nápadný, ale o to více intenzivní až invazivní. Na příkladech výše je také vidět, že

¹¹⁶ *An Overview*, s. 165.

¹¹⁷ *Electronic Eye*, s. 123.

¹¹⁸ *Electronic Eye*, s. 125.

firmy používají systémů dohledu nad pracovníky často až sekundárně, poté co se vybavily informačními technologiemi pro jiné účely – např. bezpečnostní.¹¹⁹

Od 60. let ‚fordismus‘ selhal. V ‚post-fordovské éře‘ je kladen větší důraz na to, aby měl zákazník co nejvíce produktů k výběru. Udržet stávající model se setkávalo se stále více problémy. Rostla suma finančních prostředků, která byla potřeba na zajištění odpovědných vedoucích pracovníků. Navíc klesala motivace jak u řídicích tak také u řadových pracovníků. Výsledkem byla různá hnutí odporu. Tayloristický důraz na standardizovanou produkci je překonáván decentralizovanou taktikou dohledu. Namísto sledování jednotlivých pracovníků jsou sledovány spíše samotné výrobní procesy.¹²⁰

Cílem sledování se však v post-fordismu stala nejen samotná produkce, ale také spotřeba. Už nebylo nejdůležitější vyrobit co nejvíce stejných kusů nejlevněji, ale spíše uspokojit poptávku. Bylo tedy nutné začít zjišťovat, jaké množství zboží je potřeba vyprodukovat. Výroba se potom odvíjí na základě interakce se spotřebiteli. Tento ‚reorganizovaný‘ či ‚disorganizovaný kapitalismus‘, jak jej nazývá David Lyon, otevírá nový prostor pro vstup dohledu do každodenního života člověka – spotřebitele.¹²¹

2.4.5 Spotřebitelský trh a péče o zákazníky

„Naprosto věrohodným pohledem na současné podmínky konzumu je vidění spotřeby jako důležitého způsobu, kterým se udržuje sociální řád, ponechávajíc si starší formy dohledu a kontroly pro vypořádání se se zbytkem těch, kteří nekonsumují.“¹²²

Post-fordismus podle Lyona neruší předchozí model dohledu docela. Ten pokračuje paralelně. Je však kladen větší důraz na spotřebu, což stimuluje podniky k většímu využívání IT.

¹¹⁹ *Electronic Eye*, s. 130.

¹²⁰ *Electronic Eye*, s. 126.

¹²¹ Tamt., s. 128.

¹²² *Electronic Eye*, s. 61.

Informační technologie systémů dohledu se používají jednak k mapování preferencí spotřebitelů, avšak jejich důležitým úkolem je také ovlivňování spotřeby. Lyon hovoří v této souvislosti o ‚*systemech kontroly spotřeby*‘. Jakýmsi symbolem spotřebitelského dohledu je personalizovaná reklamní pošta. Firmy, které posílají reklamy, si často zakoupily databázi spotřebitelů, podle které mají přesné informace o svých zákaznících a na základě toho mohou zasílat personalizovanou reklamu, která má tak větší šanci na úspěch.¹²³

Lyon popisuje novou éru kapitalismu, kdy identita jedince a sociální integrace je vyjádřena v tržním prostředí:

*„Sociální řád – a tedy jistá lehká forma sociální kontroly – je udržován skrze stimulování a směřování spotřeby. Tudy přichází spotřebitelský dohled. Toho je však dosahováno ve jménu individuality, šíře možností a spotřebitelovy svobody“.*¹²⁴

Spotřebitelé jsou rozřazováni na základě různých specifických kategorií, jako je příjem, zájmy, dluhy, zacházení s financemi, rodinné zázemí, politická příslušnost, etnická příslušnost atd. Není nutné používat donucovací formy sociální kontroly, stačí vytvořit vhodné kategorie lidí a podle nich s nimi zacházet. Většina společnosti tuto individualizovanou formu dohledu snáší dobře, neboť jim přináší spotřebitelské výhody. Spotřebitel může například sledovat své výdaje, získávat přesné informace o produktech, které jej zajímají, může 24 hodin denně vybírat z bankomatů, objednávat si zboží na dálku apod.¹²⁵

Znevýhodněny jsou však skupiny lidí, kteří se z nějakého důvodu nemohou plně účastnit spotřebitelských aktivit. Může potom dojít k tomu, že na základě výsledků získaných z databází nedostane žadatel půjčku, jelikož byl nalezen v kategorii ‚zadlužený‘. Lyon však upozorňuje na to, že člověk je označen jako ‚nevhodný‘ i v případech, kdy to již neodpovídá aktuální situaci. Uvádí příklad Rudine Pettusové, které nedostala nájemní

¹²³ *Electronic Eye*, s.137.

¹²⁴ Tamt., s. 137.

¹²⁵ *Electronic Eye*, s. 140.

smlouvu proto, že o ní firma našla v databázi úvěrové firmy, že je zadlužená. Rudine svůj dluh však již splatila, ale její záznam nebyl aktualizován. Může tedy nastat případ, kdy budeme nespravedlivě pronásledováni stínem svého ‚datového obrazu‘.¹²⁶

Dohled se společně s marketingem dostává do našich domovů. Monitoring spotřeby potom zasahuje všechny činnosti našeho každodenního života. Snaží se najít stopu našich aktivit a zaznamenat ji do databáze. Firmy navíc kombinují socio-ekonomická a geo-demografická data, aby získaly co nejpřesnější obraz klienta. S osobními daty existuje velice rozšířený a výnosný obchod. Lyon uvádí příklad z USA, kdy osobní data prodávají velké úvěrové společnosti jako je TRW Inc., Equifax Inc. aj. Kategorizování zákazníků získává své zdroje rovněž ze státních statistik, například při sčítání lidu. Znamená to tedy, že informace, které občan původně byl nucen dodat státu, jsou použity ke komerčním účelům. Firmy vytváří na základě takto získaných dat od státu ‚datové obrazy‘, které však může zpětně dodávat státu, pokud o ně projeví zájem.¹²⁷

V poslední době se stále častěji objevují systémy obousměrné komunikace spotřebitele s obchodníkem. Již v 80. letech vznikají různé služby typu francouzského *Minitelu*, což byl telefon s videotextem, který se používal k domácímu bankovníctví a zároveň to byl jakýsi předchůdce ‚on-line‘ nakupování. Tento přístroj však ještě nebyl tolik úspěšný. Obrovský zlom v tzv. ‚home networkingu‘ nastal s příchodem internetu.¹²⁸

2.4.6 Globální dohled 21. století

„Výrobci a prodejci chtějí servisní vztahy se zákazníky zakládat na sbírání, ukládání a zpracovávání osobních informací k tomu, aby ovlivnili jejich chování. Databázový marketing funguje jako diskriminační technologie. Do obchodování vnáší aspekty taylorismu. Takto jsou spotřebitelé klasifikováni a řízeni a to pomocí osobních dat získaných z veřejných zdrojů a z přímého zaznamenávání spotřebitelského chování[...]

¹²⁶ *Electronic Eye*, s. 138.

¹²⁷ Tamt., s. 142.

¹²⁸ *Electronic Eye*, s. 146.

[...]Databázový marketing je nyní velmi silně ovlivněn tím, co nazývám
,world wide web of surveillance‘(celosvětová síť dohledu)“¹²⁹

Touto ,WWW sítí dohledu‘ myslí Lyon takové druhy dohledu, které se odehrávají v kyberprostoru nebo ve vztazích zprostředkovaných počítači. Každý pohyb na internetu je možné sledovat a je logické, že se této kapacity komerčně využívá co nejvíce. Možnosti jsou stále větší a zdá se, že mnoho operací se děje zcela bez povšimnutí uživatelů sítě. Lyon uvádí příklad z roku 1996, kdy internetový prohlížeč Netscape v sobě obsahoval technologii, která výrobci Netscape umožňovala číst data na pevném disku každého uživatele, který si prohlížel WWW stránky.¹³⁰

Technologií, které dokáží nějak sledovat to, co dělá na svém počítači uživatel, je dnes velmi mnoho. Webové stránky mají schopnost automaticky posílat svým majitelům informace o tom, z jakého počítače se uživatel připojuje, jak často se přihlašuje, jaké soubory jej zajímají, jak dlouho si prohlíží jednotlivé části webu, jaké stránky si prohlížel předtím apod. Velmi častým nástrojem spotřebitelského dohledu na internetu jsou tzv. ,cookies‘. Ty umožňují webovým stránkám ukládat informace o navštívených stránkách na uživatelském pevném disku. Tyto informace je potom možné číst a zjišťovat, které stránky uživatel navštívil. Díky tomu je potom možné vytvořit přesný uživatelský profil a lze mu zasílat reklamu přesně cílenou na jeho potřeby.¹³¹

Elektronický dohled však nemusí nutně probíhat pouze přes internetové stránky. Existuje bezpočet programů, které jsou skrytě spuštěné v operačním systému a jejich úkolem je získávat o uživateli osobní data a následně je nepozorovaně posílat na vzdálené místo. Lyon zde hovoří o tzv. ,data miningu‘, který provádějí tyto inteligentní agentské programy. Získaná data jsou potom prodávána dalším firmám a velkým společnostem. Není možné vyjmenovat všechny technologie internetového dohledu, které se dnes používají. Každá literatura, která se je pokusí vyjmenovat bude do několika týdnů zastaralá. Těchto několik příkladů pouze ilustruje obrovský potenciál, který internetový

¹²⁹ *Surveillance Society*, s. 101.

¹³⁰ Tamt., s. 101.

¹³¹ *Surveillance Society*, s. 102.

dohled má. Nové internetové technologie dohledu začínají co do svého vlivu stále více zastiňovat tradiční masmédia – alespoň co se bohatších zemí týče:

„Spotřebitelský dohled využívající internet je rychle se rozvíjejícím fenoménem bohatších částí světa. Čím více chce jednotlivec plně participovat na sociálním životě, a to obzvláště v elektronickém obchodování, tím více bude podléhat do hloubky zasahujícímu dohledu. Zatímco masmédia již nemají přímý vliv, jaký je jim přikládán v chudších částech světa, hledají se intenzivnější metody upevňování kulturně-ideologických praktik, které jsou zásadní pro udržení kapitalistického systému. Synoptikon může v některých oblastech stále fungovat, ale v bohatším světě již ztratil důvěryhodnost.“¹³²

¹³² *Surveillance Society*, s. 103.

3. HLEDÁNÍ ETICKÝCH HRANIC DOHLEDU

3.1 Aktivity proti dohledu

3.1.1 Technická a mobilizační odezva

S nárůstem kapacity dohledu je zřejmé, že se budou ve společnosti objevovat také síly, které se pokusí o protitlak. Lyon zde vymezuje dvě kategorie této odezvy. ‚*Technická odezva*‘ hledá právní nebo technologické prostředky k omezení dohledu a k zabezpečení soukromí. ‚*Mobilizační odezva*‘ představuje různá názorová a mobilizační hnutí proti dohledu. Tato hnutí se snaží různými prostředky protestovat proti šíření dohledu.¹³³

Argumenty pro ‚*technickou odezvu*‘ hovoří o tom, že naše civilizace byla vždy nastavena na to, aby řešila problémy. Řešením problémů poznává společnost sama sebe. V takovémto diskurzu existuje logika, že problémy, které vznikly s použitím technologií a nástrojů byrokracie, je možné řešit podobnými prostředky, které problémy vyvolaly.¹³⁴

Podle některých sociologů měly společenské instituce vždy své odpůrce. V této skutečnosti vidí Lyon kořeny ‚*mobilizační odezvy*‘. Stejně tak jako stojí environmentalisté proti industrialismu nebo pacifisté proti militarismu, budou existovat skupiny stojící proti společnosti dohledu.¹³⁵

3.1.2 Technická odezva

Již od 70. let se začínají objevovat pokusy států o změnu legislativy, která by byla schopna zajišťovat ochranu osobních dat. Poprvé k tomu docházelo již v roce 1973 ve Švédsku, následuje Německo, Kanada, USA a Francie. Bylo již zřejmé, že nelze zabránit další komputerizaci a sledování osobních dat, jedinou možností bylo pokusit se najít vhodné právní a technické prostředky ke zmírnění případných negativních efektů.¹³⁶

¹³³ *Electronic Eye*, s. 162.

¹³⁴ Tamt., s. 162.

¹³⁵ *Electronic Eye*, s. 163.

¹³⁶ *Electronic Eye*, s. 170.

Úsilí o ochranu osobních dat nebylo samozřejmostí ve všech zemích. V zemích, kde nebyl kladen tak velký důraz na cenu soukromí a individuality nebylo nutné, aby se nějak měnila legislativa. Příkladem jsou země tehdejšího socialistického totalitního bloku, kde slovo ‚dohled‘ nemuselo být nutně spojováno se slovem ‚soukromí‘.¹³⁷

Lyon se pokouší popsat základní legislativní změny, které ve svobodných zemích proběhly. Především bylo potřeba postihnout fakt, že počítač skladuje, zpracovává a různým způsobem manipuluje s daty. Tato data si potom počítače pomocí komunikačních technologií vzájemně sdílí a spojují tak, že doplňují chybějící informace. Výsledkem mohou být řetězce velice citlivých údajů, jejich zveřejnění nemusí být žádoucí. Zákony tedy nějakým způsobem omezují toto nakládání s daty – jejich zpracovávání a využívání.¹³⁸

Inspirací pro úpravy legislativy bývají principy, které poprvé prosadila britská ‚Lindop Committee‘. Na lindopských principech stojí například legislativa *Evropské úmluvy EU*. Principy poukazují na zákonné a spravedlivé získávání osobních dat. Smějí být držena pouze pro specifikované a legální účely. Nesmí být poskytována pro jiné účely, než pro které byly získány. Vzhledem k těmto účelům nesmí být data držena déle než je nezbytně nutné a to ve formě, která je rovněž omezená. Subjekty dohledu navíc mají právní nárok na úpravu nebo vymazání nesprávných dat. Rovněž mají nárok na to, aby byla osobní data řádně zabezpečena proti neoprávněnému přístupu, změně, šíření, ztrátě nebo zničení. Dalším důležitým rysem je tzv. ‚rovnováha zájmů‘: soukromí je chápáno jako vztah k ostatním, a nelze jej vymezit jako absolutní hodnotu. V praxi by tak mělo být se všemi účastníky sociálních vztahů zacházeno stejným způsobem. Zákony na ochranu dat také v některých zemích vymezují instituce, které mají pravomoci rozhodovat spory při konfliktu zájmů se zacházením s osobními informacemi. Jelikož velká část dohledu se děje díky státním institucím, tato ochranná instituce nemůže spadat pod pravomoc státu.¹³⁹

Ačkoliv se může zdát, že ochrana osobních dat je v mnoha zemích světa výborně ošetřena, bohužel je to pouhý dojem. David Lyon přiznává, že zákony na ochranu dat nikdy nebudou

¹³⁷ *Electronic Eye*, s. 171.

¹³⁸ *Electronic Eye*, s. 172.

¹³⁹ *Tamt.*, s. 172.

dostatečnou zárukou bezpečnosti, jelikož technologie bude vždy v předstihu před legislativou.¹⁴⁰

3.1.3 Mobilizační odezva

„Na jednu stranu je možné se v budoucnu setkávat s rozšířením různých hnutí potlačujících nové formy dohledu. Na druhou stranu ale tato hnutí pravděpodobně nebudou příliš viditelná, organizačně silná, či dlouhotrvající.“¹⁴¹

Při tvrzení, že mobilizační hnutí nemusí nutně probíhat skrze pevné viditelné a trvalé instituce, cituje Lyon analýzy Alberta Melucciho. Podle Melucciho není nutné spojovat mobilizační akce s nějakým ‚hnutím‘. Mobilizace podle něj může být chápána jako ‚vyjádření konfliktů komplexních společností.¹⁴² Melucci hovoří o současné informační společnosti a popisuje, že se zásadně rozšiřuje prostředí umělého virtuálního světa a mění se vztahy mezi časem a prostorem. Informace je sdílena jen několika jedinci a je prostředkem moci. Přístup ke vědě a k informacím se potom stává polem pro moc a konflikty. Melucci z toho vyvozuje, že analýzy sociálních hnutí obnášejí analýzy způsobů, jakými se v podmínkách informačních společností zviditelňuje moc. Cílem různých hnutí potom není zakotvení v institucionalizaci, ale usilují právě o ono ‚zviditelnění‘ - tedy aby jejich zpráva byla co nejvíce slyšet a aby ovlivnila politická rozhodnutí. Proto se mobilizační odezva odehrává skrze různá dočasná hnutí, veřejné kampaně a různé sítě participujících aktivistů.¹⁴³

První hnutí, která se etablovala proti rodícím se počítačovým databázím, vznikají podle Lyona už od 60. let 20. století. Operují často podle něj v kontextech, kde jsou ještě stále silné vzpomínky na nacismus nebo na socialistickou totalitu. Například v Nizozemí byla

¹⁴⁰ *Electronic Eye*, s. 174.

¹⁴¹ *Electronic Eye*, s. 175.

¹⁴² *Electronic Eye*, s. 176.

¹⁴³ *Tamt.*, s. 176.

hnutí natolik silná, že dokázala zamezit tomu, aby bylo možné v plném rozsahu sbírat osobní data.¹⁴⁴

V 70. a 80. letech se začalo formovat mnoho nevládních organizací bojujících proti neomezenému dohledu. Tyto organizace často vedly různé skupiny lidí sdružených podle společného zájmu, společně s počítačovými profesionály, sociálními vědci, žurnalisty, stejně tak jako s lidmi specifických zájmů jako jsou spotřebitelští lobbisté nebo lidé bojující za bezpečnost nemocničních databází apod.¹⁴⁵

V 90. letech nastal velký obrat, kdy se členové a aktivity hnutí začínají přesouvat do elektronické oblasti. Role počítačových odborníků při prosazování zájmů skupin se stává stále důležitější a hlavním médiem je internet. Tato hnutí ukazují svůj vliv například v kauze *Lotus Corporation* v roce 1993. Společnost *Lotus* tehdy zavedla software *Household Makretplace*, který měl vážné bezpečnostní chyby v ochraně uživatelských profilů. Tehdy skupina *CPSR (Computer Professionals for Social Responsibility)* zaútočila na *Lotus* a kritizovala nezabezpečení systému. Výsledkem bylo stažení produktu z trhu.¹⁴⁶

Zajímavý je také případ společnosti *Intel*, která zamýšlela v roce 1999 zavést do svého procesoru *Pentium III* sériové číslo čipu, které by bylo čitelné z webového serveru. Na serveru *junkbusters.com* vzniklo do měsíce tak velké hnutí odporu, že *Intel* musel tento druh čipu vyřadit z prodeje.¹⁴⁷

Internet se stal důležitým médiem politické aktivity, a proto se zájmy skupin soustředily také na jeho obranu jakožto svobodného média. Výsledkem bylo posílení internetových opozičních skupin a kupodivu také zeslabení zájmu o kapacitu dohledu elektronického média. V Montrealu vznikla skupina *The Global Internet Liberty Campaign*, která může být dobrým příkladem takovéto internetové skupiny. Byla vytvořena jako koalice lidí

¹⁴⁴ *Surveillance Society*, s. 132.

¹⁴⁵ Tamt., s. 132.

¹⁴⁶ *Surveillance Society*, s. 133.

¹⁴⁷ *Surveillance Society*, s. 103.

společného zájmu o podporu systémů zabezpečení, zájmu o podporování přístupu k internetu a o prevenci proti jeho omezování vládou.¹⁴⁸

Ačkoliv existuje velké množství různých mobilizačních skupin, většinou nemají dlouhé trvání. Objeví se, když je potřeba řešit nějaký aktuální problém a potom opět mizí. Typickým příkladem jsou v současnosti různé zájmové skupiny na sociální síti Facebook.

Pro české prostředí jsou tyto mobilizační skupiny poměrně novým jevem. Skupinou, která má dnes nejsilnější hlas je Iuridicum Remedium, která například každoročně vyhlašuje soutěž o „největšího slídila“ – Big Brother Awards.¹⁴⁹

3.2 Proti dystopii¹⁵⁰

3.2.1 Jednostrannost dystopických modelů

Podle Lyona je většina studií dohledu zbytečně pesimistická. Mnoho teorií podle něj zobrazuje současnou společnost jako dystopickou. Kořeny tohoto vidění nachází Lyon v tom, že se teorie často opírají o koncepce typu *Velký bratr a Panoptikon*, které samy o sobě neposkytují prostor pro pozitivnější náhled. Ačkoliv tyto koncepce dokáží poskytnout důležité klíče k pochopení dohledu a k tomu, jak je dohled vnímán, přesto nedodávají úplný obraz právě kvůli svému negativismu. Dohled má totiž také rysy, které jsou obecně žádoucí. Dystopické teorie inklinují k určitému druhu fatalismu. Je možné chápat je jako varování před tím, co by se mohlo stát, avšak neposkytují ani zmínku o tom, co je potřeba dělat pro to, aby k dystopické společnosti nedošlo.¹⁵¹

Lyon se domnívá, že vliv dystopických konceptů na sociální teorie může být velice silný:

„Ať se nám to líbí nebo ne, všechny sociální teorie závisí explicitně nebo implicitně na nějakém sociálním soudu. Což znamená, že normativní zmínky o lidech a o ‚společnosti‘ formují charakter všech sociologických výkladů. Co se týče dohledu, sociální teorie jsou osvětlovány zajímavými

¹⁴⁸ *Surveillance Society*, s. 133.

¹⁴⁹ Viz <http://www.bigbrotherawards.cz>

¹⁵⁰ Dystopie – tj. antonymum od utopie

¹⁵¹ *Electronic Eye*, s. 201.

a jistě plodnými modely, pocházejícími z prací George Orwella a Jeremyho Benthama.“¹⁵²

3.2.2 „Dohled má dvě tváře.“

Lyon popisuje dichotomii mezi viděním a věděním a zamýšlí se přitom nad tím, zda je skutečně možné uplatnit panoptický vězeňský model na celou společnost. Mezi zdmi *Panoptikonu* ,ví‘ dozorce o svých svěřencích skutečně všechno. Nemohou se skrýt před jeho ,vševídicím‘ pohledem. Mimo *Panoptikon* to však neplatí zcela. Ačkoliv jsme rovněž zkoumání a pozorováni, informace, které získají systémy dohledu, jsou právě takové, jaké jsme jim poskytli. Platí tedy, že ačkoliv je vidění věděním, vidění je zároveň viděním toho, co je k vidění poskytnuto. Ve vztahu pozorujícího a pozorovaného tak lze mimo *Panoptikon* zahlédnout jistý oboustranný vztah.¹⁵³

Situace je ale složitější. V systémech dohledu dochází často k tomu, že se do databází dostávají informace, které ,subjekt‘ dohledu dobrovolně neposkytl. Jak bylo popsáno v předchozích kapitolách, databáze se často plní osobními daty získanými od třetích stran (*masová dataveillance*). Vzniklé ,datové obrazy‘ tak již nejsou výsledkem čistě jen vztahu mezi pozorujícím a pozorovaným. Toto narušení subjekto-objektového vztahu je typické pro osvícenecký přístup, ze kterého vychází také Bentham. Podle Lyona je *Panoptikon* sekulární parodií na Boží vševídicnost – na oko, které vidí všechno a všechno ví. Bentham se svým vynálezem pokoušel nahradit náboženství, církev, teologii nebo Boha.¹⁵⁴

*„Dozorce Panoptikonu je parodií na Boha. Jeho vidění je hrou na vševědicnost či na vševídicnost Boží.“*¹⁵⁵

Osvícenský přístup k poznání je typický svým jednostranným viděním. Dozorce *Panoptikonu* je jednostranným pozorovatelem, který hledí na svůj ,objekt‘ vidění. Tento subjekto-objektový vztah je potom základem pro osvícenské pojetí konstituce tzv.

¹⁵² *Electronic Eye*, s. 201.

¹⁵³ *Electronic Eye*, s. 205.

¹⁵⁴ *Electronic Eye*, s. 205.

¹⁵⁵ Tamt., s. 205.

objektivního poznání. V dnešním světě je však takovýto pohled ve vědě naivní a reduktivní. Přesto je stále velmi vlivný a aktuální. Právě počítačové databáze jsou podle Lyona příkladem vtělením osvícenských tendencí k objektivitě. S ‚datovými obrazy‘ se zachází jako se skutečnými osobami, ačkoliv jsou to pouze koncepty. Koncept je oddělen od živé bytosti a ta za něj přestává být odpovědná. Objekty digitálního dohledu nemají na rozdíl od trestanců Benthamova *Panoptikonu* možnost jakkoliv reagovat na dohled.¹⁵⁶

Tento na osvícenství postavený dohled je podle Lyona také úzce spojen s mužským způsobem myšlení. Spíše než emoce je upřednostněna racionalita a namísto starostlivé péče stojí důsledná kontrola.

„Elektronický dohled nepochybně zanedbává takové dimenze lidství, které jsou typicky asociovány s ženstvím.“¹⁵⁷

V obrazu dohledu inspirovaném Benthamem není prostor pro starost a péči ani zde není místo pro základní lidské vlastnosti jako soucit či odpuštění. Zůstávají pouze výsledky rozumového objektivizujícího poznání. Problém potom nastává, když je neúplný racionalizovaný datový obraz lidské bytosti považován za úplný a je použit k operacím, které mají přímý vliv na život.¹⁵⁸

Bentham podle Lyona rovněž ignoroval rozlišení mezi různými oblastmi, ve kterých se odehrávají sociální aktivity. Všechno je podřizováno a využíváno, klasifikováno podle předepsané logiky dohledu. Dohled namísto toho ale v některých situacích může znamenat ochranu, umožňuje nebo potvrzuje rovnoprávné zacházení podle práva, například právo volit. Dohled, který je omezující a intruzivní má také svou pozitivní tvář.

„Když požádám svého souseda o to, aby mi dohlédl na mé dítě, v tomto kontextu je dohled oprávněný. Pokud však nějaká složka státu – řekněme státní bezpečnost – bude vyžadovat od téhož souseda, aby na mě dohlédl,

¹⁵⁶ *Electronic Eye*, s. 206.

¹⁵⁷ Tamt., s. 206.

¹⁵⁸ *Electronic Eye*, s. 207.

*takový kontext učiní dohled přinejmenším nevídaným a pravděpodobně nevhodným.*¹⁵⁹

Bentham a stejně tak počítačové systémy dohledu tyto rozdílné společenské kontexty nerozlišuje. Podle Lyona je to odmítání skutečnosti, že kvalita vidění a vědění závisí na sociálním kontextu, neboť sociální vztah tu vždy nějakým způsobem je – ač je ignorován. Pokud se s daty zachází v jiném kontextu, než pro který byla vytvořena, potom jde o narušování sociálních vztahů a sociálních rolí. Aby se zabránilo tomuto narušení, chce Lyon systémy dohledu více odkazovat na sociální vztahy. V opačném případě je panoptický dohled jen sekulární parodií Boží vševidoucnosti a je čistě distopický. Panoptismus stojí jen na strachu a na kontrole a ovládnání a chybí zde normální lidské společenské hodnoty jako je láska, péče, odpovědnost, a respekt k jiným sociálním skupinám.¹⁶⁰

3.3 Nové pojetí soukromí

3.3.1 Pojmy ‚soukromé a veřejné‘ – mizení hranic

*„Soukromí bylo v minulosti vnímáno různě, dnes je však pevně spjato s vyvarováním se dohledu. Čím více roste ve všech oblastech sociálního života intenzita dohledu, tím více je žádoucí soukromí, jakožto důvod pro odepření poskytnutí osobních informací nebo důvod pro pokusy kontrolovat jejich neomezený oběh.“*¹⁶¹

S nárůstem používání nových technologií narostl podle Lyona také zájem o ochranu soukromí. Popisuje, jak už v polovině 80. let byl v Kanadě a USA proveden výzkum kdy respondenti tvrdili, že jejich soukromí je více narušeno než v předchozích desetiletích.¹⁶²

¹⁵⁹ *Electronic Eye*, s. 207.

¹⁶⁰ Tamt., s. 207.

¹⁶¹ *Electronic Eye*, s. 180.

¹⁶² Tamt., s. 180.

Elektronický dohled v komerčním sektoru je vnímán většinou velmi negativně, ale přitom zároveň umožňuje řadu spotřebitelských výhod. Zákazníci vnímají moderní trh jako místo neomezených možností a voleb a proto reagují negativně na to, když zjistí, že jsou jejich volby ať už přímo nebo nepřímo manipulovány. Nakupování je určitou formou socializace. Být sociálně integrován, znamená zakoupit si správné zboží. Zde však leží paradox: zákazník se většinou dozvídá, které zboží je to „správné“ právě tím, že je na něj zaměřen marketing. Cílený marketing však vyžaduje osobní data.¹⁶³

Pro Lyona každé rozumění tomu, co je považováno za soukromí, musí začínat tím, že význam pojmu soukromí je v různých společnostech odlišný. Už především sama distinkce mezi soukromým a veřejným se v průběhu dějin velmi proměňovala.¹⁶⁴

Ve starověku například nebylo soukromí vůbec považováno za důležitou součást svobody. Staří Řekové naopak viděli prostor pro svobodu a rovnost ve veřejné sféře. Podle Lyona tím ale záměrně neukazovali nesvobodu a nerovnost, která se odehrávala v soukromé sféře, kde žili otroci a ženy. Domy starověkých Římanů byly rozděleny na soukromé a veřejné prostory. Každý příchozí mohl jednoznačně rozpoznat, kde začíná soukromí majitele domu.¹⁶⁵

Od středověku narůstá zájem vládnoucí moci o každodenní život obyvatel země. Zároveň vznikají první nové formy ekonomického života, které jsou přidruženy ke kapitalismu. Nastává odklon od kolektivních náboženských rituálů náboženského života - náboženství je mnohem více zvnitřněno a přesunuto do soukromého života. Rodinný krb je přitom doménou ženy. V tomto patriarchálním světě se důležité obchody a jednání mužů odehrávají ve veřejných prostorech, jako jsou dílny nebo úřady.¹⁶⁶

S příchodem moderních národních států Západu se hranice mezi tím, co je soukromé a veřejné začaly rýsovat zřetelněji:

¹⁶³ *Electronic Eye*, s. 181.

¹⁶⁴ *Electronic Eye*, s. 182.

¹⁶⁵ Tamt., s. 182.

¹⁶⁶ Tamt., s. 183.

„Rozlišování mezi soukromým a veřejným má mnoho společného s nárůstem moderních měst a s jejich anonymními neosobními vztahy.“ Takováto ‚společnost cizinců‘, jak ji nazývá Georg Simmel, napomohla k vytvoření svého protikladu - domény soukromého, intimního, izolovaného žití v ústraní.¹⁶⁷

„Stát, který podle práva vládl nad veřejnou oblastí, definoval stejně tak legálně soukromí, jakožto prostor, kde mohou být státní zásahy oprávněně odmítnuty.“¹⁶⁸

Lyon spojuje vznik sféry soukromého a veřejného do jednoho ambivalentního vztahu. Podle něj se nemohla jedna oblast vyvíjet nezávisle na druhé. Čím anonymnější a neosobnější vztahy se vyvinuly v moderních městech, tím více byla rovněž odlišena sféra soukromí.¹⁶⁹

Bedlivě střežená oblast soukromí se tedy ostře vyprofilovala až na pozadí nově vzniklého anonymního veřejného života. Přitom bylo potřeba tento vzniklý veřejný život vzájemně odcizených jedinců nějak organizovat:

„Nicméně je také důležité uvědomit si, že od nejranějších fází kapitalismu vytvářela honba za předvídatelnou kontrolou vysoce disciplinární situace...“¹⁷⁰

S nárůstem soukromí dochází k nárůstu kapacity systémů dohledu. Lyon tvrdí, že ve ‚společnosti cizinců‘ je potřeba nějaké identifikace, aby vůbec mohlo docházet k sociálním kontaktům. Při prodeji například potřebujeme vědět, zda neznámý člověk, se kterým obchodujeme, je důvěryhodný a má dostatek peněz k zaplacení. S příchodem elektronických systémů se mnoho sociálních kontaktů odehrává na dálku, a tak není možné fyzicky ověřovat identitu lidí:

¹⁶⁷ *Surveillance Society*, s. 20.

¹⁶⁸ *Electronic Eye*, s. 183.

¹⁶⁹ *Tamt.*, s. 183.

¹⁷⁰ *Electronic Eye*, s. 184.

„Když neznámému člověku chybí příležitost k tomu, aby se osobně prokázal, spoléháme se na systémy dohledu, které zajišťují dostatečnou důvěryhodnost...dohled je paradoxní produkt honby za soukromím.“¹⁷¹

Soukromí se vyvíjelo společně se svobodou – ať už se svobodou před zásahy států a průmyslu nebo svobodou volit si informace, které o sobě chceme poskytovat. Rozšíření dohledu, které se na první pohled může zdát jako narušující tuto svobodu v obou zmíněných smyslech, je naopak zárukou této svobody. Současná společnost se zdá se organizuje skrze své kontrolní mechanismy v kontextu osobní svobody.¹⁷²

Lyon vnímá svobodu i soukromí jako vztah jedince a společnosti. V předmoderní době vycházela osobní sebeidentita jednotlivce z jeho bezprostředního vztahu k ostatním lidem a z obrazu, který u nich vyvolává. Dohled fungoval jako úzce osobní vztah. S příchodem modernity je dohled, jak jsme viděli, stále více neosobní, v podobě abstraktních systémů, které monitorují a zpracovávají naše osobní data – nejprve v podobě papírových záznamů později počítačových databází. Dochází až k takovým situacím, kdy dohled probíhá zcela neosobně a zcela automaticky. Například bezpečnostní kamera může monitorovat a zaznamenávat obraz, aniž by ji musel ovládat živý člověk. Tyto neosobní vztahy zásadním způsobem konstituují pojetí soukromí a celou lidskou společnost vůbec. V otázce soukromí se objevují nové motivy. Více pozornosti je věnováno zacházení s automaticky získanými daty. Zjišťuje se, kdo má právo je získávat, jak s nimi smí zacházet apod.¹⁷³

Pojetí soukromí je podle Lyona potřeba v informační společnosti předefinovat. Informaci totiž není možné držet tak, jako je držen soukromý majetek. Informace je vědění a proto soukromí je lépe definovat jako „právo jedince na získání kontroly nad cirkulací informací o své osobě“.¹⁷⁴ Toto nové pojetí však zůstává v prostředí současné spotřební atmosféry nevyslyšeno a diskuse o soukromí jako majetku jsou stále na denním pořádku. Většinou

¹⁷¹ *Surveillance Society*, s. 21.

¹⁷² *Electronic Eye*, s. 184.

¹⁷³ *Surveillance Society*, s. 21.

¹⁷⁴ *Electronic Eye*, s. 187.

převažuje tendence data nejen ovládat a mít o nich přehled, ale také je ‚vlastnit‘. Zacházení s informacemi lze chápat jako zacházení s věděním.¹⁷⁵

3.3.2 Superpanoptikon a sociální konstrukce subjektu

Ukazuje se, že zacházení s osobními daty je něco mnohem komplexnějšího. Společnost anonymních navzájem odcizených jedinců vyžaduje nějaký způsob, jak sama sebe reflektovat, aby mohly probíhat sociální vztahy bez nutnosti fyzické přítomnosti jejich účastníků. Systémy dohledu a jejich databáze a identifikace jedinců mohou být zdá se také důležitými nástroji sociální konstrukce.

V tomto kontextu je zajímavý model tzv. ‚*Superpanoptikonu*‘. Tento model je pokusem o převedení panoptismu do informační společnosti. Jako jeho autora cituje Lyon Marka Postera. Poster tvrdí, že informační databáze jsou nikoliv invazí do soukromí, ale především multiplikací fyzicky existujícího jedince do elektronického prostoru. Počítačové databáze obsahující otisky této fyzické existence (datové obrazy) jsou potom podle Postera *Superpanoptikonem*. S každým datovým obrazem vzniká sociálně aktivní prvek, který se významně podílí na konstrukci každodenního sociálního života.¹⁷⁶

Budeme-li na jedince pohlížet jako na subjekty, které jsou konstruovány diskurzem, potom jedince v současnosti konstruuje také diskurs vytvářený elektrickými médii. Elektronické databáze jsou struktury dominance, které individuum konstituují, normují a především disciplinují. Jsme subjekty disciplinace, které se každodenně účastníme tím, že používáme rozmanité platební karty, občanské průkazy, internetové účty apod. Poster tvrdí, že dohled pomocí digitálně kódované informace konstituuje subjekty moci.¹⁷⁷

Dostáváme se tak k tzv. ‚*lingvistickému pohledu*‘. Ten vychází ze základní myšlenky, že jazyk není pouhým nástrojem vyjadřování, ale také strukturuje a definuje limity komunikace a utváří toho, kdo jej používá. Aplikujeme-li tento model na operace v digitálně kódovaném jazyce systémů dohledu, ukazuje se, že jedinec může být společností konstituován právě tímto ‚jazykem dohledu‘:

¹⁷⁵ *Electronic Eye*, s. 187.

¹⁷⁶ *Electronic Eye*, s. 190.

¹⁷⁷ *Electronic Eye*, s. 191.

„Racionální já je sociálně konstruováno – stejně tak soukromí. Pokud jsou nová „já“ vytvářena elektronickým dohledem, potom moc tohoto procesu ovládat nás tímto způsobem zní mnohem zajímavěji, než to, že by byla naše sociálně konstruovaná sféra soukromí ohrožena.“¹⁷⁸

Lyon tedy tvrdí, že systémy dohledu nemusí být vnímány jako narušitelé našeho soukromí. Naopak jsou to prostředky, díky kterým se zapojujeme do současné informační společnosti, čímž se socializujeme a vzniká naše sociální ‚já‘. Tyto sociální vztahy jsou však ve foucaultovském smyslu utvářeny čistě mocensky a v racionalistických intencích modernity. Sociální ‚já‘ konstituované informační společností by tak v tomto pojetí nebylo ničím jiným než subjektem moci.

3.4 Nová kritická teorie dohledu

3.4.1 Nedostatečnost pojetí soukromí pro současnost.

Současné teorie dohledu však nejsou podle Lyona dostačující. Pokládá je za příliš jednostranné a pesimistické. Proto požaduje vytvoření základů pro novou kritickou teorii dohledu, která by zohledňovala i doposud opomíjené rysy člověka a lidské společnosti vůbec. Snaha o znovunalezení ‚lidskosti‘ prostupují celou Lyonovou prací. Lyon hledá nový úhel pohledu, který by nenechal lidské soukromí a lidskou důstojnost rozplynout v čistě mocenských vztazích jak je tomu v *Superpanoptikonu*. Pro tento svůj cíl navrhuje znovu promyslet lidskou jedinečnost a definovat tzv. ‚normální společnost‘. Výsledkem by měla být kritická teorie dohledu, která by mohla poskytovat normativní základ ke zmírnění ostrých modernistických a mocenských rysů společnosti dohledu.

Než bude možné přistoupit k představení tohoto nového post-moderního pohledu na soukromí, je potřeba znovu poukázat na nedostatky stanoviska, které se neodpoutalo od diskurzu modernity.

Dohled se objevil v moderní společnosti a jako takový dnes již prodělal značné změny. Lyon popisuje dvě zásadní. Techniky dohledu jsou v současnosti vylepšeny díky použitím elektronických technologií – to přispělo k tomu, že jsou schopné prostupovat společnost

¹⁷⁸ *Electronic Eye*, s. 192.

mnohem hlouběji a do mnoha oblastí. Zároveň se změnila forma sociální kontroly. Její působení je dnes mnohem lehčí a je propojena se spotřebitelstvím. Pokusy o omezení dohledů se podle Lyons stále odehrávají v diskurzu moderny, a tak se dotýkají především změn v legislativě. Cílem těchto úprav je ochrana soukromí. Soukromí je v duchu moderny chápáno jako rovnováha zájmů jedince a zájmů společnosti. Soukromí jedince však není hlavní hodnotou současné společnosti. Systémy dohledu poskytují mnoho výhod: potírání terorismu, snížení počtu podvodů, prevence kriminality, možnost účasti ve volbách, zaručení lepší lékařské péče. Dohled je výhodný také pro jednotlivé organizace a pro obchod. Z toho důvodu nemůže být soukromí jedince na prvním místě.¹⁷⁹

Právní normy na ochranu soukromí vytvářené v duchu modernity jsou potom pochopitelně velmi oslabené vlivy, které na ně působí. Legislativa je často pod politickým a ekonomickým tlakem. Některé zákony vydané na ‚ochranu soukromí‘ tak mohou dokonce tímto zastírat jejich pravý účel, kterým jsou ekonomické nebo politické výhody pro určité strany. Zákonodárna činnost navíc nezohledňuje takové otázky soukromí jako je lidská důstojnost nebo identita jedince. I zde vidí Lyon slabinu.¹⁸⁰

Tyto podmínky potom ústí v situaci, kdy právo zůstává otázkou spíše sebe-obrany:

„Ti, kteří jsou si vědomi toho, že existují právní normy na ochranu dat a soukromí a mají prostředky a motivaci k tomu, aby z nich mohli těžit, tak činí. Někteří s podnikatelskými ambicemi mohou pozdvihnout zbraně proti komerčnímu dohledu tím, že deklarují vlastnická práva na ‚svá osobní data‘. Toto jednoduše rozšiřuje raně moderní pohled na majetnický a sebe-protekciový individualismus.“¹⁸¹

¹⁷⁹ *Electronic Eye*, s. 193.

¹⁸⁰ *Electronic Eye*, s. 195.

¹⁸¹ Tamt., s. 193.

V takovémto prostředí bude stejně jako v raně moderní společnosti stále platit pravidlo, že soukromí je privilegium vládnoucích vrstev. Jedinec sám si bez dostatečné moci a uvědomění nemůže sám zajistit dostatečné soukromí.¹⁸²

Lyon tak obrací pozornost na lidskou jedinečnost a identitu a ptá se, jakým způsobem je dosažitelná a proč to není možné v čistě moderním duchu. Tento problém souvisí s konceptem ‚datového obrazu‘. V moderním duchu je to komputerovaný popis našich životů v databázích. Takovéto vyjádření je však značně omezující.¹⁸³

Sledujeme-li pokusy o ochranu soukromí v moderním diskurzu, v kontextu ‚datových obrazů‘ se objevuje diskuze o ‚kontrolě informací‘. Kontrola informací je podle Geoffreya Browna ‚otázkou vhodnosti jejich poskytování podle určitých kontextů.‘¹⁸⁴ Přístup k určitým informacím je v úzkém vztahu k postavení, které má konkrétní jedinec v síti sociálních vztahů. Porušování soukromí je potom podle tohoto pohledu narušování sociální identity. Otázky sebeidentity a svobody jedince jsou opomíjeny.¹⁸⁵

Tímto se vracíme k tomu, jak je tedy lidská identita vymezena. Podle výše zmíněných intencí je možné její konstituci chápat vzhledem ke vztahům v sociální síti. Toho hledisko Lyon nevyvrací, ale chce poukázat na změnu, která nastala v konstituci individuality s nástupem nových technologií:

„Před příchodem systémů moderního dohledu bylo komunikování určitého typu osobních dat závislé na určitých souborech vztahů. To, co mohlo být řečeno lékaři, vyznáno knězi nebo blízkému příteli záleželo na povaze a kvalitě vztahu.“¹⁸⁶

Ve světě, kde převažovaly vztahy tváří v tvář, bylo vydání nebo nevydání osobních dat založeno spíše na dobrovolnosti a svobodném rozhodnutí podle toho, zda lze dotyčné

¹⁸² *Electronic Eye*, s. 193.

¹⁸³ *Electronic Eye*, s. 194.

¹⁸⁴ Tamt., s. 194.

¹⁸⁵ Tamt., s. 194.

¹⁸⁶ Tamt., s. 194.

osobě důvěřovat. Ve světě abstraktních neosobních systémů, fungujících na bázi digitálních dat, již není osobní setkání nutné. Osobní data obíhají v databázích nadnárodních korporací a států.

„Data jsou sbírána, přenášena, prověřována, řazena a sdílena, takže dobrovolnost komunikace a souhlas s ní je jen zřídka zvažován“¹⁸⁷

V takovémto způsobu komunikace lze jen stěží prosazovat nějakou dobrovolnost a kontrolu pohybu informace.

V současné legislativě je však právo na soukromí chápáno stále v těchto intencích. Takový přístup však přivádí právní systém k výše zmíněnému ‚právu privilegovaného‘. Podle Lyona je za této situace směšné hovořit o ‚rovnováze zájmů‘. Lyon varuje, že za takovýchto podmínek jsme velice blízko tomu, že obávané totalitářské tendence postupně prosáknou i do demokratické společnosti.¹⁸⁸

Současné definice soukromí a pokusy o jeho ochranu jsou tedy podle Lyona nedostatečné. Koncept soukromí zůstává limitován pojmy autonomního individualismu - ‚vlastnictvím‘ osobních informací – a tak vzniká prostor, kde se daří pojímání soukromí jako privilegia. Podle Lyona je však zřejmé, že dohled, tak jak jej provádějí velké odosobněné organizace je nepřijatelný. Proto je potřeba najít určitá měřítká, podle kterých by bylo možné posoudit, který systém dohledu je vhodný a který nikoliv.¹⁸⁹

Tato měřítká se podle Lyona mohou opírat o pohyb informací. Měl by být brán zřetel na to, zda jsou informace skutečně poskytovány dobrovolně a na základě důvěry. Tyto principy lze právně legitimovat, ale právní předpisy nestačí:

„Je potřeba, aby byly pochopeny všechny důsledky společnosti dohledu a aby bylo možné se seznámit s možnými problémy. Musí existovat nějaký vzdělávací proces, stejně tak jako mobilizace různých názorů a činů na

¹⁸⁷ *Electronic Eye*, s. 195.

¹⁸⁸ *Tamt.*, s. 195.

¹⁸⁹ *Electronic Eye*, s. 196.

*množství front. Legislativní přístup je také nezbytný, ale samotný je nedostačující.*¹⁹⁰

Samotný pojem soukromí, tak jak je definován, již vzhledem ke změněným podmínkám nevystihuje realitu. Elektronický dohled v kontextu spotřebního kapitalismu je již naprosto jiným světem, než byl sociální svět psaných dokumentů. Náš způsob participace v sociálním světě se v dnešní době každodenně odehrává pomocí kódovaných číslic na různých identifikačních dokumentech.¹⁹¹

V současnosti jsme závislí na svých datových obrazech, které však žijí svůj vlastní život a mají vliv na náš reálný život. Je to velmi efektivní a nenásilný způsob disciplinace každého jednotlivce k tomu, aby byl konformní ke spotřebnímu životu a k normám svého státu. Podle Lyona nelze systém dohledu zrušit. Je však možné jej posunout do jiného kontextu. Je potřeba najít takovou formu, která by respektovala lidství a odkazovala by se na samostatnou a dobrovolnou komunikaci ve společenství, kde je možné dosahovat vzájemné důvěry. V tomto ohledu je Lyon optimistou, který věří, že je to možné i v atmosféře mocenského působení ‚jazyka‘ elektronických kódů.¹⁹²

3.4.2 ‚Dobrá společnost‘

Tento úkol si však žádá debatu nejen o tom, co je to lidská identita, ale také je potřeba nějak definovat tzv. ‚dobrou společnost‘. Společnost, která je nežádoucí a dystopická byla velmi věrohodně vyjádřena *Velkým bratrem* a *Panoptikonem*.¹⁹³

Aby bylo možné překlenout dystopické modely společnosti, je nutné vědět, jaká společnost je tedy žádoucí a ‚dobrá‘:

Se slábnutím modernity se zdá být zřejmé, že takové alternativy nemohou být založeny na Rozumu, Vědě nebo něčem takovém. To je však nečiní nedostupnými nebo nelegitimními. Proč by nemohla být sociální

¹⁹⁰ *Electronic Eye*, s. 196.

¹⁹¹ *Electronic Eye.*, s. 196.

¹⁹² Tamt., s. 197.

¹⁹³ Tamt., s. 197.

*teorie ožívována spíše nadějí na mír než touhou po moci, snahou o spoluúčast, spíše než pokusy o vyloučení, láskou nežli strachem?*¹⁹⁴

Takto vyjádřené požadavky jsou podle Lyona poměrně často vyjádřené v teoriích společnosti – Lyon zde uvádí Habermase, Giddense a Bergera. V naší společnosti jsou ještě z předmoderní doby zakořeněny přirozené obavy z činností, které jsou považovány za amorální nebo produkující bezpráví. Toto vnímání je úzce spjato s poselstvím biblických proroků. Proroci varovali před nedobrym jednáním a naopak poukazovali na správné jednání. Takové se zakládá na správném vztahu mezi Bohem a lidem, zemí a lidem a mezi lidmi navzájem. Výsledkem správného jednání je mír – ‚shalom‘. Lyon nepochybuje o tom, že moderní utopie jsou nevlastními dcerami těchto dějinných konceptů.¹⁹⁵

Lyon se ve svém hledání ‚dobré společnosti‘ obrací k těmto biblickým kořenům a hledá jejich spojení s moderními utopiemi. Nachází je u sv. Augustina a jeho odlišení Božího města a města pozemského. Pozemské město inklinuje k sebestřednému majetnickému násilí a odmítání ostatních. Přirozené uspořádání společnosti je ‚shalom‘ a násilí je výsledkem jeho narušení. Návrat zpět k míru je potom možný nikoliv skrze boj, či rozum, ale díky odpuštění a usmíření.¹⁹⁶

Proti augustiánskému pojetí samozřejmě existuje mnoho argumentů. Tvrzení, že je tato koncepce neudržitelná bez křesťanské víry, je asi nejzásadnější z nich. Lyon argumentuje tím, že každá autentická kritická teorie vyžaduje nějaký základní kámen. Pokoušet se o to, aby byl základ každé teorie empiricky ověřitelný, je podle něj v současné post-empirické situaci nemožné. Z této pozice potom tvrdí, že k tomu, aby bylo možné sledovat implikace augustiánské teorie, není nutné křesťanské vyznání, protože naděje může pramenit z mnoha různých základních forem. Lyon následně hledá způsob, jak do teorie společnosti přinést v nějaké formě naději a mohl by tak překonat dystopické modely.¹⁹⁷

¹⁹⁴ *Electronic Eye*, s. 212.

¹⁹⁵ Tamt., s. 212.

¹⁹⁶ *Electronic Eye*, s. 213.

¹⁹⁷ *Electronic Eye*, s. 213.

3.4.3 Hledání nové formy zprostředkování naděje

K tomu, aby bylo možné vyhnout se dystopickým scénářům, považuje Lyon za nutné, aby se studium dohledu stalo centrálním tématem sociologických a politických analýz. Vytyčuje tři oblasti, ve kterých je možné nacházet řešení na otázku, kde najít pevnou půdu pro společnost naděje: participace, lidská jedinečnost a záměry.¹⁹⁸

Techniky dohledu původně vznikaly společně s rozšiřováním občanských práv. Všem občanům národních států tak byla umožněna úplná participace na jejich fungování. To vyžadovalo složitý systém administrativy, který byl základem systémů dohledu. V současnosti, kdy se dohled přesouvá rovněž do oblasti obchodu a spotřeby, jsou občanská práva narušována. V nových analýzách společnosti a v politické praxi by proto bylo vítáno obnovení zájmu o občanství a jeho práva.¹⁹⁹

Současné spotřební systémy dohledu primárně nepřispívají k participaci občanů, ale spíše zvětšují sociální rozdíly podle spotřeby. Navíc samotný vztah mezi jednotlivci a velkými organizacemi je již ve výchozím bodě asymetrický, a tak snahy o ‚rovnováhu zájmů‘ jsou bez nadějí na úspěch. Cílem analýz by spíše mělo být hledání způsobu, jak umožnit všem skupinám, tedy i těm minoritním, aby byl jejich hlas dostatečně slyšet. Počítačové sítě jsou pro tyto účely ideální.²⁰⁰

Zároveň by měla být přesunuta pozornost na organizace, které sbírají osobní data a zajistit, že bude s daty zacházeno legitimně a v nejlepším zájmu subjektů dohledu. K těmto datům by měl být umožněn přístup těm, kterých týkají. Takové požadavky mohou znít nerealisticky, avšak Lyon upozorňuje na to, že je vidíme nereálně jen proto, že v současnosti žijeme v době, kdy je ‚soukromí‘ a ‚ochrana dat‘ vnímána se značným cynismem a kdy zájmy subjektů dohledu nejsou prioritou.²⁰¹

¹⁹⁸ *Electronic Eye*, s. 214.

¹⁹⁹ *Electronic Eye*, s. 214.

²⁰⁰ Tamt., s. 214.

²⁰¹ *Electronic Eye*, s. 215.

S otázkou lidské jedinečnosti úzce souvisí koncept ‚datového obrazu‘:

„Datový obraz je založený výhradně na jednostranném přenosu informací a připomíná stereotypní maskulinní rysy, zatímco jeho kategorie jsou seskupeny pouze kolem samotného pozorovatelného chování.“²⁰²

Takovéto datové obrazy však mají nezanedbatelný vliv na náš každodenní život a zdá se, jako by bylo důležitější, kým jsme pro odosobněné systémy, než kým jsme vzhledem k ostatním lidem. Podle Lyona je proto potřeba směřovat techniky dohledu tak, aby zde byl prostor pro lidskost, která může nést odpovědnost. Podle Lyona neexistuje žádný technický problém v tom, proč by se techniky dohledu nemohly kromě efektivity, produktivity, přesnosti a předvídatelnosti soustředit také na jiné, lidštější rysy. Datové obrazy by tak mohly být konstruovány se zohledněním toho, že to jsou pouhé mechanické odrazy lidské aktivity, a proto by zde byl prostor pro jejich případné smazání či změnu, pokud již nejsou potřeba. K tomu je potřeba zaměstnat skupiny profesionálů z řad tvůrců systémů a kontrolorů kvality. Lyon ale uznává, že ačkoliv technické problémy nejsou překážkou k zavedení lidskosti do technik dohledu, existuje zde jiný problém. Odkazuje se na Alana Dixe, který tvrdí, že informační struktury kopírují korporátní mocenské struktury, s nimiž by byly lidštější přístupy poněkud v konfliktu.

Dále je podle Lyona nutné zaměřit pozornost na sledování toho, podle jakých kritérií se odehrává počítačové porovnávání kategorií ‚datových obrazů‘. Tato oblast je doposud málo prozkoumaná a je nutné zavést kritéria, podle kterých by bylo možné u jednotlivých systémů posuzovat jejich vhodnost z hlediska jejich vztahu k participaci a lidské jedinečnosti.

K poslednímu bodu týkajícímu se záměrů systémů dohledu Lyon poznamenává, že je nutné tyto záměry zkoumat, neboť se lehce mohou v průběhu času měnit nežádoucím směrem. Lyon varuje, že byrokratické systémy stejně tak jako technologie mají tendenci k autonomii a proto je nutné stále reflektovat záměry systémů dohledu. Kritéria k posuzování vhodnosti záměrů musí být samozřejmě dynamická. Je například vhodné

²⁰² *Electronic Eye*, s. 215.

sledovat, zda existují nějaké limity pro „vševědoudnost“ systémů dohledu, ke které přirozeně inklinují. Dohled by navíc měl být schopen rozlišovat mezi různými kontexty a sociálními oblastmi. Dohled, který je na určitém místě a situaci vhodný může být v jiných podmínkách nepřijatelný.²⁰³

Tyto tři kategorie by měly poskytnout analytický prostor pro zprostředkování naděje, a jsou tím v souladu s augustiánským pojetím. Jsou to základy pro normativní obsah budoucích teorií dohledu. Jejich použití by mělo napomoci lepšímu pochopení vlivu používání ‚elektronického jazyka‘ na možnosti lidských životů a na konstituování jedince. Kromě teorií by bylo vhodné uplatnit tyto tři kategorie také v politické činnosti a v činnosti sociálních hnutí.²⁰⁴

3.4.4 Opatření do budoucna

David Lyon popsal některé fragmenty sociologické analýzy, která by zprostředkovala alternativu k dystopickým konceptům. K tomu, aby je bylo možné překonat, je však podle něj důležité identifikovat činitele, které mohou společnosti zprostředkovávat naději.²⁰⁵

Prvním činitelem je odpovědná sociální analýza, která by umožnila lépe porozumět elektronickému jazyku a vztahům mezi spotřebou, sociálním řádem a dohledem. Rozvíjení tohoto rozumění může také probíhat zároveň se vzdělávacím procesem a to nejen na univerzitách. Skupiny odborníků mohou osvětově působit také na veřejnost. Dalším činitelem jsou potom různá sociální hnutí, neboť i ty mají podstatný vliv. Již v současnosti se ukazuje, že různé spotřebitelské skupiny a organizace dokáží své zájmy prosadit.²⁰⁶

Nezbytná je také tvorba legislativy. Ačkoliv právo je vůči soukromí a subjektům dohledu jako takovým spíše lhostejné, podle Lyona je lepší „slabé právo, než žádné právo.“²⁰⁷

²⁰³ *Electronic Eye*, s. 217.

²⁰⁴ *Electronic Eye*, s. 217.

²⁰⁵ Tamt., s. 223.

²⁰⁶ Tamt., s. 224.

²⁰⁷ Tamt., s. 224.

Nejdůležitějším úkolem však zůstává najít způsoby, jakými mohou činitelé transformativních aktivit prosadit změny ve společnosti.²⁰⁸

²⁰⁸ *Electronic Eye*, s. 225.

4. TEORIE V PRAXI

Vzhledem k choulostivosti dat, se kterými pracují systémy dohledů, je poměrně obtížné získat detailní informace o tom, jak systémy konkrétně pracují. K ověření výše popsaného pojmového aparátu v praxi použiji dokumentární film od National Geographic - *Megacities*²⁰⁹, který podrobně popisuje několik základních prvků systému dohledu města Londýn.

4.1 Letiště Heathrow

Z Londýnského letiště Heathrow vzlétá každý den téměř 1400 letadel. Za rok se tak uskuteční přibližně 500 000 letů, kterými se přepraví asi 63 miliónů pasažérů. Letiště však disponuje pouhými dvěma ranvejemi. Aby mohlo letiště uskutečnit tak velké množství letů pouze se dvěma ranvejemi, musí snížit minimální bezpečnou vzdálenost mezi jednotlivými lety z celosvětově zavedených 2 minut na pouhých 45 sekund. Jak je to technicky možné?

V okruhu 50 km od letiště už začíná systém spletitých leteckých koridorů, kterými neustále prolétá velké množství letadel. Letadla krouží ve čtyřech velkých „válcích“, které jsou rozmístěny kolem letiště a jedno po druhém vzlétají a přistávají. Řídit dopravu na tomto prostoru, který svojí rozlohou 97 000 km² zaujímá desetkrát větší oblast než samotný Londýn, přesahuje schopnosti každého navigátora.

Letiště je proto vybaveno elektronickým radarovým systémem ATC (Air Traffic Controllers), který 24 hodin denně z řídící věže obsluhuje sto operátorů. Letiště tak představuje téměř dokonalý systém elektronického dohledu, který je schopen sledovat letadla, pohybující se rychlostí až 800 km/h. Na této třídimenzionální křižovatce je přitom pro každé letadlo manipulační prostor pouhých 5 km. S rychlostí, jakou se letadla pohybují, je možné hranice tohoto vymezeného prostoru překročit během 20 sekund. Systém dohledu tak musí každou vteřinu pracovat jako zcela bezchybný stroj.

Tento „stroj“ s řídící věží a maximální viditelností všech svých „objektů dohledu“ může připomínat značně vylepšenou verzi Benthamova Panoptikonu. Ačkoliv prostředky

²⁰⁹ National Geographic Channel, *Megacities, 1 of 8 - London* [online], 2008, Dostupné z: <http://www.muft.tv/index.php?option=com_content&task=view&id=13094&Itemid=72>.

k dosažení účelu jsou technologicky rozdílné, účel zůstává – maximální efektivita a racionalita fungování. Tento důraz na racionalizaci a efektivitu je jedním ze základních rysů dohledu a rovněž modernity, který podle Lyona k dohledu neoddělitelně patří.²¹⁰

Každé letadlo je v elektronické interaktivní mapě identifikováno jako malá barevná tečka v systému souřadnic. Zde doslova platí, že každý prvek musí mít své místo, jinak dojde ke kolizi. Díky informačním technologiím je možné tedy vytvořit na monitorech jakýsi imaginární prostor, kde je možné v reálném čase sledovat pohyby modelů jednotlivých letadel. Vzniká *analytický prostor*²¹¹, v němž má každý prvek své určené místo. Jednotlivá letadla jsou pohybuujícími se *datovými obrazy*²¹², které jsou neustále aktualizovány pomocí ATC radaru a počítače. Tyto obrazy jsou zástupci takzvaných *datových subjektů*, které existují v reálném světě.

Navigátor v řídicí věži se tak na základě údajů (barevných teček), které vidí na obrazovce, může rychle rozhodovat, jak letadlo (skutečný objekt) bezpečně navigovat.

*Rozhodování o data-subjektech jsou úzce spjata s informacemi o těchto subjektech.*²¹³

Je zajímavé se pozastavit nad tím, jak se fyzické objekty stávají *datovými obrazy*. Lyon uvádí 4 faktory *kapacity dohledu*, z nichž jeden se nazývá *průhlednost*. Je definován jako počet spojení, které má fyzický objekt se systémem.²¹⁴ Objekt je systémem identifikován a je zanesen do elektronického modelu, kde může být jednoduše sledován. Letadlo je „propojeno“ s řídicí věží ATC pomocí radarového spojení, které funguje velice přesně a nepřetržitě. Díky přesné identifikaci objektů v čase a prostoru je tak možné regulovat na letišti provoz tak, aby bylo dosaženo co nejlepší efektivity.

²¹⁰ Viz výše kap. 2.2. *Dohled a modernita*.

²¹¹ Viz výše s. 22.

²¹² Viz výše kap. 2.3.5 *Mizení těla - datový obraz*.

²¹³ Viz *Electronic Eye*, s. 84.

²¹⁴ Viz výše kap. 2.3.6 *Kapacita dohledu – 4 faktory*.

4.2 Sledování londýnské silniční dopravy

Londýnský systém sledování silniční dopravy LTCC je dalším příkladem komplexního systému dohledu. Účel zůstává stejný, tedy dosáhnout co nejlepší efektivity dopravy – snížit počet dopravních zácp a omezit nehodovost. Tak jako v případě letiště je toho dosahováno pomocí elektronického systému dohledu. „Očima“ tohoto systému je v tomto případě přes 1200 kamer, které sledují dopravní provoz, a dalších 3000 senzorů, které jsou zabudovány do vozovky a jsou schopny monitorovat frekvenci projíždění vozidel. Digitalizovaná data jsou potom přenášena do řídicího centra CMIT (*Central Management of Integrated Traffic*), kde jsou analyzována. Na osmdesáti obrazovkách je možné sledovat jednotlivá projíždějící vozidla a zároveň monitorovat, které části Londýna jsou postiženy dopravními zácpami.

Nabízí se však otázka, jak může takový systém dopravu, kromě toho, že ji sleduje, nějak regulovat? Navigátor na letišti je s pilotem přímo propojen a navádí jej, to je však při monitorování silniční dopravy nemožné. Je však nutné nějak způsobit, aby řidiči svá vozidla řídili tak, jak je potřeba. Toho je dosahováno dvojitým způsobem.

Kontrolní centrum je přímo propojeno se systémem semaforů, a tak je možné měnit frekvenci přepínání barev. Některé semaforey jsou navíc vybaveny inteligentními kamerami, a tak dokážou přepínat svoji frekvenci samy.

Druhou možností působení na tok dopravy jsou placené zóny, jejichž přístup je kontrolován pomocí tzv. PRS (*Plate Recognition System*). U každého vjezdu do zóny je umístěna dvojice kamer, která jednak nahrává projíždějící vozidlo a jednak současně zaznamenává jeho státní poznávací značku. Kamery jsou potom napojeny na řídicí počítače, které data zpracovávají, vyhodnocují a ukládají. Díky speciálnímu softwaru je možné SPZ rovnou přečíst a oddělit tak vozidla platičů od neplatičů.

Po zavedení tohoto systému dohledu byl snížen počet dopravních nehod o 10% a dopravní zácpy klesly v placených zónách až o 30%. Je zde opět vidět, že elektronický dohled byl úspěšně použit ke zlepšení efektivity provozu. Oproti předchozímu příkladu však lze vidět určité rozdíly.

Jak již bylo zmíněno, automobily nejsou v přímém kontaktu s navigátorem, ale jejich tok je v ulicích Londýna řízen nepřímým a téměř automaticky. Řidič se pohybuje v prostředí, které k němu vysílá určité signály a on se podle nich řídí. Pokud splňuje všechny normy, podle kterých se má chovat, je v systému zařazen jako „v pořádku“. Osoby, které normy nějak překračují, jsou okamžitě rozpoznány a sankcionovány. Systém funguje více donucujícím a více automatickým způsobem, než jak je tomu u letiště. Ačkoliv se řidič cítí víceméně svobodný ve svém pohybu po ulicích, nesmí překročit určitá pravidla, aby nebyl potrestán. Řidič je disciplinován tím, že ví, že je neustále sledován, a tak se podřizuje řádu, který je od něj očekáván.

Stejně tak systém ‚*viditelnosti*‘²¹⁵ funguje poněkud odlišně. Každý pohyb automobilu je monitorován pomocí elektronických „očí“ (kamer a čidel umístěných pod vozovkou). Následná data jsou digitálně zpracována v počítačích a ukládána jako důkazní materiál pro případné soudní řízení. Informace jsou získávány nepřímým, pomocí zaznamenávání pohybu subjektů dohledu. Lyon tento princip získávání dat nazývá ‚*masová dataveillance*‘.²¹⁶ Vzniká tak rozsáhlá databáze²¹⁷, kterou lze použít pro různé účely. ‚*Datový obraz*‘ řidiče, který vznikl automatickým zaznamenáním v systému, je v počítači vyhodnocen podle určitých předem daných kategorií a výsledek této kategorizace má potom vliv již na skutečného řidiče.

Díky tomuto systému mohou tyto systémy téměř automaticky zpracovávat 13 000 km cest v Londýně tak, aby byla situace přehledná a snadno kontrolovatelná.

4.3 Kamery sledující londýnské chodce

Londýn disponuje nejhustší sítí kamerového dohledu na světě. Ve městě se nachází více než 500 000 kamer, a tak na 400 chodců vychází přibližně jedna kamera CCTV (*Close Circuit Television*). Kamery jsou napojeny na řídicí centrum, kde mezi nimi mohou operátoři přepínat a sledovat dění v ulicích Londýna. Síť kamer je natolik hustá, že na některých místech Londýna není možné dojít z jednoho místa do druhého, aniž by člověk

²¹⁵ Viz výše kap. 2.3.2 *Od časových harmonogramů a hodin k počítačům..*

²¹⁶ Viz výše kap. 2.3.4 *Dataveillance.*

²¹⁷ K databázím viz výše kap. 2.3.2 *Od časových harmonogramů a hodin k počítačům.*

nebyl sledován kamerou. Operátoři mohou kamery podle potřeby natáčet do různých úhlů, odposlouchávat rozhovory nebo přibližovat na detail obličeje. Někteří z operátorů získali speciální výcvik, aby podle řeči těla poznali, zda se sledovaná osoba nechystá spáchat nějaký zločin. V okamžiku, kdy zaznamená nějaké abnormální chování, přepne kameru do nahrávacího módu a osobu sleduje. V případě potřeby přivolá pomocí vysílačky policii.

Do budoucna je připravován systém, který bude fungovat více automaticky. Počítač napojený na kameru bude schopen pomocí speciální technologie (*Facial Recognition Technology*) rozpoznávat jednotlivé lidské obličeje. Je plánována rozsáhlá databáze osob, které se již dopustily trestných činů, díky ní bude možné rozpoznat a sledovat případného pachatele ještě před tím, než se něčeho dopustí.

Poslední modely kamer jsou vybaveny mikroprocesory, které mohou určovat, co kamera „nevidí“. Tyto kamery jsou instalovány tam, kde hrozí, že by pouliční kamera mohla ohrožovat soukromí některých obyvatel Londýna, například když je z ní vidět do bytu. Žádost o tzv. „blackout point“ je však nutné podat na centrální správu, která kameru patřičně nastaví. Z žádaného místa potom kamera namísto reálného obrazu přenáší pouze barevný obdélník.

Tento kamerový systém je schopen za měsíc odhalit v průměru 700 incidentů. Ačkoliv se proti němu ozývá mnoho hlasů, jeho zastánci argumentují jasně: CCTV je efektivním nástrojem k prevenci a potírání kriminality, což zajišťuje bezpečnost občanů města.

Kamerový systém sledující chodce vznikl rovněž proto, aby bylo dosaženo co největší efektivity potírání zločinu. Základní myšlenka, typická pro moderní civilizaci, je rovněž stejná jako u předchozích případů – nanést na početnou masu racionální řád, aby ji bylo možné sledovat a kontrolovat. Spojení dohledu a modernity, tak jak jej vidí Lyon, je zde tedy také funkční.

„Viditelnost“ jednotlivých prvků dohledu - tedy chodců - pro systém, je zde ze všech případů nejnižší. Na rozdíl od letadla, či automobilu, chodec má více možností jak legálně změnit své chování tak, že nebude pro systém kamer vidět. Podle autorů dokumentu National Geographic, cestu z Picadilly Circus k Trafalgarskému náměstí nelze absolvovat bez toho, aby chodec nebyl sledován kamerami. Doposud je však taková situace výjimkou.

Ve většině případů se lze kamerám vyhnout. Na druhou stranu, běžný člověk se po ulici pohybuje tak, že se nezajímá o to, zda je viděn. Tak jako tak lze říci, že systém kamer v Londýně, jakkoliv je hustý, má stále mnoho trhlin, ve kterých není možné chodce sledovat.

S rozvojem systému detekce obličeje *FRT* je možné očekávat nástup velmi intenzivní ‚*masové datavaillance*‘. Obličeje potenciálně nebezpečných lidí budou nahrávány do databází a potom snadno detekovány pomocí *FRT*. Takovýto kamerový systém se bude vyznačovat velmi intenzivní kategorizací a bude hrozit riziko tzv. ‚*kategorického podezření*‘.²¹⁸ Kamery se budou zaměřovat především na „podezřelé“, což je bude již předem vylučovat ze společnosti ostatních lidí a presumpce nevinny je zde porušena.²¹⁹

4.4 Shrnutí

Výše uvedené příklady ukázaly, že na systémy dohledů je do jisté míry možné aplikovat pojmový aparát Lyonovy práce. Z pouhých třech pokusů o aplikování pojmů však také vyplývá, že každý systém dohledu je vždy nějak specifický a nebude jej vždy možné popsat stejnými pojmy. Pojem ‚*dataveillance*‘, který popisuje získávání informací o sledovaných subjektech a následný vznik ‚*datového obrazu*‘ v sobě obsahuje dosti odlišné významy, pokud jej použijeme pro případ mezinárodního letiště, automobilovou dopravu a pro sledování chodců. Získávání detailních informací o přilétajících letadlech je záležitostí, nad kterou se patrně nikdo nepozastaví z hlediska etiky. Zdá se, že zde zcela platí, že čím více informací je k dispozici, tím bezpečněji je možné letadlo navigovat. Použití této logiky na sledování městské dopravy již není totéž. Ačkoliv by bylo například efektivnější vědět, kdy který konkrétní řidič hodlá vyjždět z domova, tyto informace se nesledují. Doposud platí, že to není nutné a překračuje to hranice soukromí. Sledování chodců se dnes provádí za účelem prevence a potírání kriminality. Chodci nejsou zkoumáni, nikdo nezjišťuje kam konkrétní lidé chodí a proč. Přesto ve všech třech případech dochází k témuž jevu, který je uchopen pod pojmem ‚*dataveillance*‘.

²¹⁸ Viz. výše kap. 2.4.2 *Policejní dohled a bezpečnost*.

²¹⁹ Viz také výše, s. 36.

Tento jev je zajímavý z hlediska toho, co je prvotním důvodem, proč je vůbec systém dohledu instalován. Jak již bylo mnohokrát řečeno, jedná se o snahu nějak aplikovat racionální řád na sledované prvky, aby je bylo možné lépe sledovat, analyzovat a kontrolovat. První systémy dohledu podobné těm dnešním vznikaly společně se zrodem moderní doby. Jejím mottem byla efektivita a racionalita. Modernita se příliš nezajímá o to, zda je morální působit na lidi tak, aby podávali co největší výkon. Neptá se, jak se může vězeň, školák nebo pacient cítit v prostoru, který je vytvořen tak, aby z něho získal co největší efektivitu. Přesně tyto problémy předkládá David Lyon, pokud hovoří o etice dohledu. Ukazuje, že dohled se nedokáže vymanit z tohoto maskulinního, čistě racionalistického uvažování.²²⁰

Necháváme na sebe působit systémy dohledu, které jsou vytvořeny podle předlohy, která nezohledňuje lidskost. V současné době je technicky možné, aby systémy sledující například státní poznávací značky mohly sledovat konkrétní automobily a ukládat data do velkých databází pro další, tentokrát jakékoliv použití. Stejně tak kamery, které dokážou rozpoznat lidský obličej, nemusí být nutné použity pro sledování míst zločinu. Nemusíme být daleko od toho, aby vznikaly různé systémy například komerčních kamer, které budou sledovat chování zákazníků. V zájmu efektivit lze omluvit mnoho, a tak je nutné skutečně začít přemýšlet, zda je možné tuto situaci nějak obrátit ve prospěch lidskosti.²²¹

4.5 Dodatek – digitalizace

Kvůli katastrofickým scénářům není nutné čekat na to, až nebude možné kvůli kamerám projít ulicí bez toho, aby se ‚datový obraz‘ neaktualizoval o nová data. Jak již David Lyon nastínil, dohled skutečně masivního měřítka se téměř nad každým člověkem již dnes odehrává každodenně. Domnívám se, že jedním z ukazatelů tohoto procesu je digitalizace - tj. obecný trend, ke kterému prostupuje současnou společnost.

Díky tomu, že je současný člověk přesycen technologiemi, které pracují s digitálními daty, podílí se v podstatě neúmyslně na své vlastní digitalizaci. Prakticky cokoliv, co člověk dělá se pokouší nějak digitalizovat. Digitalizace je v podstatě převod zcela různorodých dat do

²²⁰ Viz výše s. 71.

²²¹ Co je tzv. „lidskost“ viz výše kap. 3.4.2 ‚Dobrá společnost‘ a dále.

jednoho binárního znakového formátu, kterému rozumí počítač. V podstatě totéž činí například řídicí věž na letišti s nesourodými daty, která představují letadla.²²² Z jedinečného letadla se stává barevný bod na obrazovce, který je přehlednější, než letadlo ve své celistvosti. Tento způsob digitalizace však provádíme sami na sobě. Všechna média, která jsme byli zvyklí používat se postupně mění v digitální. Vznikají digitální knihy, digitální fotoaparáty, digitální zápisníky, digitální přehrávače hudby apod. Díky digitalizaci je potom snadné vše nahrát do počítače, počítačově zpracovávat a také sdílet s ostatními. Digitální data jsou v podstatě ‚datové obrazy‘ reality – tj. stopou, kterou v elektronickém prostoru zanechal pohyb nějaké reálné věci. Zanecháváme tak za sebou velice mnoho stop, které není příliš obtížné sledovat.²²³ V mnoha případech tyto stopy sami rádi nabízíme v různých sociálních sítích typu *Facebook*, *MySpace*, *Twitter* apod. Jejich popularita svědčí o tom, že velké množství lidí dnes podléhá touze svá „data“ sdílet s ostatními.

Samozřejmě se na tomto místě nelze dobrat toho, proč k digitalizaci dochází a proč mají lidé potřebu svá data sdílet. Rozhodně by to byl zajímavý námět pro jinou obsáhlejší studii, která by byla zaměřena pouze na toto téma. Tímto exkurzem jsem chtěl pouze ukázat, že tyto technologie můžeme využívat buď v intencích zisku, efektivity a racionality – jak se tomu často děje v prostředí profesionálního dohledu - avšak často také „dohlížíme“ nad svými přáteli pomocí digitálních technologií. Komunikujeme s nimi, tedy vzájemně se sdílíme: posíláme a přijímáme fotografie, hudbu, SMS apod. Dohled má dvě tváře a vždy bude záležet na samotných lidech, jaký vztah k technologiím, kterými se obklopují zaujmou jak je budou používat.

*Paste Boží stádo, které je u vás; dohlížejte na ně ne z donucení, ale dobrovolně, podle Boha, ne z nízké zjištnosti, ale ochotně, ne jako páni: násilně panující nad svým podílem, ale jako ti, kteří se svému stádu stávají vzorem.*²²⁴

²²² Mezi digitalizací a dataveillance je tedy mnoho styčných bodů.

²²³ Viz výše ‚data-mining‘, s. 50.

²²⁴ *Bible Svatá, List Petrův, 5:2-3., Česká biblická společnost, 1995, s. 223.*

5. ZÁVĚR

Ve 2. a 3. kapitole této diplomové práce byly načrtnuty základní rysy současné teorie dohledu. Ve 2. kapitole byla popisována samotná teorie a její pojmy, zatímco 3. kapitola zpracovávala spíše některé etické otázky, které ze systémů dohledu vyplývají. Tyto dvě části práce jsem proto záměrně oddělil, aby Lyonovy názory na etiku dohledu nesplývaly s teorií dohledu jako takovou. Obě kapitoly obsahují čtyři podkapitoly pro přehlednější členění.

Kapitola 2.1. se zabývala počátky teorií dohledu. Byl zde popisován Orwellův román *Velký Bratr* a Benthamův *Panoptikon* a panoptismus podle Michela Foucaulta. Ve všech případech byly nalezeny některé shody se současnými technikami dohledu, avšak zároveň jsme došli k závěru, že tyto vize nelze na soudobou společnost uplatnit zcela.

V kapitole 2.2. byly zkoumány kořeny technik dohledu ve společnosti a jejich spojení se vznikem tzv. modernity – tj. obdobím, které Lyon datuje od počátku 19. stol a spojuje jej především se vznikem průmyslu. Ukázalo se, že důraz na racionalitu a získávání maximální kontroly nad nepředvídanými situacemi, který je pro toto období charakteristický, se do značné míry promítá do současných podob dohledu. Zároveň bylo popsáno použití dohledu jakožto nenásilného prostředku působení moci, a to ve spojitosti s Foucaultovou koncepcí panoptismu.

Kapitola 2.3. pojednává o hlavních pojmech „Surveillance Studies“. Byl zde nejprve obecně popsán a vysvětlen vliv technologií na formy působení moci. Následně byl ukázán specifický vliv informačních technologií (IT) na uplatňování mocenských nástrojů na ovládnutí subjektů moci v čase a prostoru. Následně byly představeny dva zásadní pojmy – ‚*dataveillance*‘ a ‚*datový obraz*‘, které vycházejí z použití IT pro techniky dohledu. Na konci kapitoly byla popsána technika, kterou je možné hodnotit a kontrolovat efektivitu a rozsah dohledu.

V kapitole 2.4. bylo hlavním cílem popsat a přehledně vyjmenovat současné podoby systémů dohledu. Jednalo se o státní administrativu, policejní dohled, zpravodajské služby, dohled na pracovišti, spotřebitelský dohled a globální dohled 21. století.

Kapitola 3.1. se již jako první zabývala hledáním etických hranic dohledu. Byly zde popsány hlavní taktiky skupin, které se pokouší působit proti dohledu. Byla zde jmenována tzv. „technická odezva“, kterou představují především snahy o změnu legislativy ve vztahu k dohledu. Oproti tomu „mobilizační odezva“ působí spíše pomocí organizovaného nátlaku, jehož cílem je zviditelnit určité problémy systémů dohledu.

V kapitole 3.2. byla zaměřena pozornost na Lyonovo odmítnutí tzv. „dystopických modelů“. Tyto anti-utopické představy pramenící často z Orwellova Velkého Bratra nebo z Panoptikonu mají velký vliv na současné teorie dohledu, a tak je zkreslují. Cílem kapitoly bylo představit techniky dohledu v neutrálnějším světle spíše jako nástroje, které lze používat dobrým i špatným způsobem.

Kapitola 3.3. měla ukázat, že současné společenské tendence, které směřují k usilování o ochranu soukromí, souvisí s proměnami ve vnímání rozdílů mezi soukromým a veřejným. Ukázalo se, že nedostatek soukromí se stává viditelným problémem teprve na pozadí vznikajícího anonymního veřejného života. Zároveň byl zde představen termín ‚*superpanoptikon*‘, který popisuje elektronický dohled jako jednu z forem sociální konstrukce.

Kapitola 3.4. představila Lyonův návrh nové kritické teorie dohledu, která by zohledňovala doposud podle něj opomíjené rysy člověka a lidské společnosti vůbec, a umožnila tak postupné zmírnění ostrých modernistických a mocenských rysů technik dohledu. Výsledkem bylo postulování tří základních bodů, které by tato nová teorie měla zohledňovat: participace, lidská jedinečnost a záměry systémů dohledu.

Následně byl ve 4. kapitole učiněn pokus získanou teoretickou základnu uplatnit na třech konkrétních příkladech systému dohledu města Londýn – letiště Heathrow, sledování automobilové dopravy a sledování chodců. Měly tak být ověřeny pojmy, často používané ve studiích dohledu. Výsledek podpořil Lyonovu tezi²²⁵, že systémy dohledu stále operují v modernistickém diskurzu, který je zaměřen na racionalitu a efektivitu. Potvrdila se zároveň prvotní hypotéza²²⁶, že současná teorie dohledu není pro reflexi současných témat

²²⁵ viz kap. 2.2. *Dohled a modernita*.

²²⁶ srov. kap. 1.2. *Základní literatura, postup a hypotéza práce*.

postačující. Teorie v sobě nezahrnuje důležité rozlišení jednotlivých záměrů a kontextů, při nichž je dohled vykonáván. Jsou tak ponechávány stranou některé důležité rozměry lidskosti, což může být rizikové. Touto aplikací pojmů současné teorie dohledu na konkrétní systémy dohledu se tak potvrdila nutnost vytvoření nové teorie dohledu, tak jak ji požaduje profesor David Lyon.²²⁷

²²⁷ Viz kap. 3.4. *Nová kritická teorie dohledu.*

6. POUŽITÁ LITERATURA

Bible Svatá. Praha: Česká biblická společnost, 1995, ISBN 80-85810-08-5.

FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, ISBN 80-86019-96-9.

LYON, D. *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. 1st edition, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994, ISBN 0-7456-0839-6.

LYON, D. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. 1st edition, Philadelphia: Open University Press, 2001, ISBN 0-335-20546-1

LYON, D. *Surveillance Studies: understanding visibility, mobility and the phenetic fix*. *Surveillance and Society* [online], Volume 1: Issue 1, 2002, Dostupné z: <<http://www.surveillance-and-society.org/articles1/editorial.pdf>>.

LYON, D. *Surveillance Studies – An Overview*. Cambridge: Polity Express, 2007, ISBN 0-7456-3591-1

M-PONTY M.; L-Strauss, C.; Barthes, R. *Chvála moudrosti: Barthes, R.: Lekce*. Bratislava: Filosofie do kapsy, 1994, ISBN 80-7115-077-0.

MCLUHAN, M. *Člověk, média a elektronická kultura: Výbor z díla*. Brno: Jota, 2000, ISBN 80-7217-128-3.

ORWELL, J. *1984*. Praha : Naše vojsko, 1991, ISBN 80-206-0256-9.

SLAVÍČEK, D. *David Lyon: Surveillance Studies. An Overview*. [online], březen 2001, Dostupné z: <<http://urbanpeople.cz/index.php?id=497>>.